

Х Р И С Т О Ш А Л Д Е В Ъ

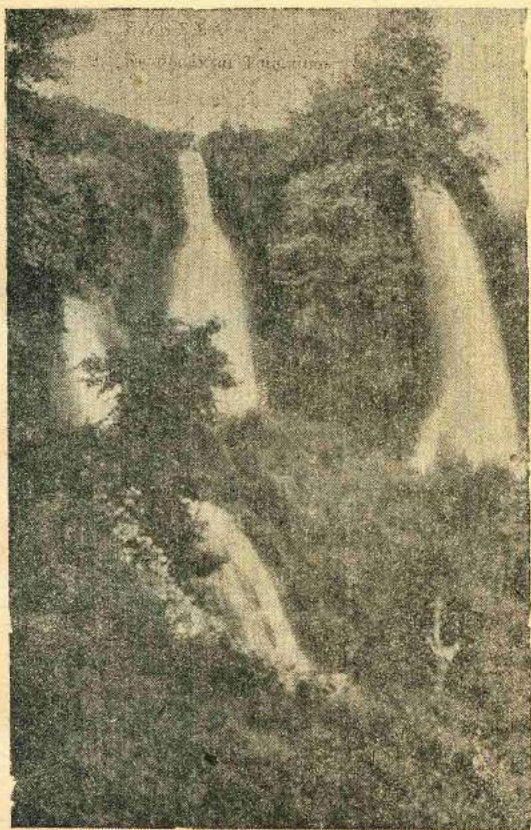
М А К Е Д О Н И Я
И КОПНЕЖЪТЪ И ПО СВОБОДА

(СБИТЪ ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ)

Б И Б Л И О Т Е К А
Б Ъ Л Г А Р С К А К Н И Г А
№ 13

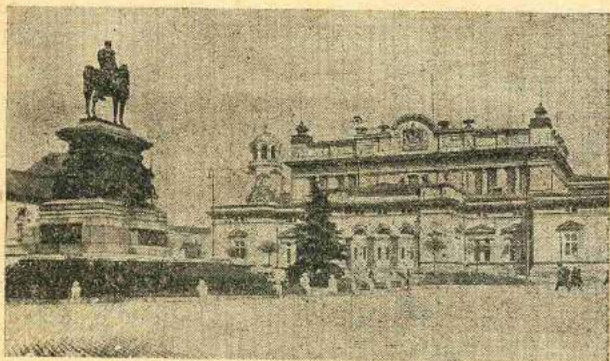
МИНИСТЕРСТВО
НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

Водопадът край гр. Воденъ

ПРЕДГОВОРЪ

Предлагамъ на младитъ български читатели настоящия си скромнъ трудъ — съ цель да имъ дамъ въ сбито изложение географско-исторически сведения за Македония и копнежа ѝ по свободата. Всъки, който би прочелъ тоя ми очеркъ, ще има представа за природата на тая класическа българска земя и за борбитъ, които тя е водила за запазване на българския си характеръ и свобода. Въ сжщностъ, работата ми представлява ежщината на казаното отъ видни наши и чужди учени за Македония и македонския въпросъ. Смятамъ, че съ това ще съмъ полезенъ на младитъ българи и на тия, които се интересуватъ отъ географията на Македония и нейната историческа мисия.

Народното събрание въ София

МАКЕДОНИЯ

I. Име

Между многото географски области, съ които е богатъ Балканскиятъ полуостровъ, е и областта **Македония**. Тя заема сръдещната частъ на полуострова и е наведена на югъ къмъ Бѣлото море, съ което и граничи.

Името Македония е отбелязано въ историята съ образуването и разширението на македонското царство при Филипа II и Александра Велики нѣколко вѣка преди Р. Хр., а сжщо и въ Библията. Отъ какво произлиза това име, положително не се знае. Едни допускатъ, че то произлиза отъ името на единъ отъ най-старитѣ главатарии на илирийско племе, което живѣло между рѣкитѣ Бистрица и Струма, Бѣло-море и планинитѣ Кожухъ, Нича и Бигла. Други пъкъ допускатъ, че то е име на илирийско племе, което е живѣло въ тази областъ. Въ всѣки случай, името Македония датира отъ нѣколко вѣка преди Р. Хр.

Презъ историческото минало тая областъ, или частъ отъ нея, се именувала и съ други имена. Така, когато презъ първата половина на VII в. се приключило масовото преселение на славянитѣ въ Балканския полуостровъ, въ Македония се заселили толкова много славяни, че гръцки хронисти отъ VII до IX вѣкъ я наричатъ **Славиния**. Ако вземемъ предвидъ Манасиевата хроника и грамотата на Константинъ Асена отъ 1277 год., тя се казва **Долна Мизия, Долна земя**. При царуването на

Персияна, Бориса и Симеона, както и при Самуила, Македония наричали **България**. Сжщото име тя носи и при царуването на византийския императоръ Василий II Българоубиеца и неговитѣ приемници, които отъ Македония образували тема **България**, което показва, че византийскитѣ владѣтели тогава не сж я дѣлѣли отъ останалитѣ области на цѣлокупната българска земя. Сръбскиятъ кралъ Душанъ, който завладѣлъ голѣма часть отъ Сръдна Македония и я включилъ въ границитѣ на кралството си, при короноването си въ градъ Скопие се наричалъ кралъ и на българскитѣ земи. Когато османитѣ завладѣли Балканския полуостровъ, турцитѣ наричали Македония **Румелия** или **Румелийски вилаети**. Пжтешественицитѣ и крѣстоносцитѣ, които сж обхождали нашата областъ, сж я именували ту България, ту Македония въ връзка съ познанията имъ за македонското или българското царство. Въ Цариградската посланишка конференция презъ 1876 г. Македония е призната като неразривна часть отъ Западна България съ столица гр. София. Отъ XIX в. името на Македония се срѣща въ съчиненията на всички видни пжтешественици, географи и слависти. Това име се срѣща и въ преписката на дипломатическитѣ представители на Турция въ връзка съ положението на българитѣ въ Македония и действията на В. М. Р. О. Ние свето пазимъ името на Македония и нейнитѣ географски граници, както държимъ за скжпитѣ имена **Добруджа** и **Тракия**, защото знаемъ, че тѣ сж населени съ българи и че сж части отъ общото ни отечество — отъ цѣлокупна България.

II. Граници и голѣмина

Въ най-ново време ученитѣ, които сж обхождали и изучавали Балканския полуостровъ, подъ Македония разбиратъ земята, която обхваща басейнитѣ на рѣкитѣ Бистрица, Кара-азмакъ, Вардаръ, Струма и Места, както и басейна на Охридското и Прѣспанскитѣ езера. Като изхождаме отъ това разбираме, границитѣ на Македония се опредѣлятъ така:

Източната граница почва отъ устието на р. Места, върви по коритото ѝ до надъ Окчиларъ, отгдето се отбива на изтокъ и се изкачва по билото на Западнитѣ Родопи и Рила планина, спазвайки вододѣла на рѣкитѣ Марица, Места и Горно-Джумайска Бистрица. При връхъ Ай-Гидикъ на Рила планина е граничната точка на Мизия, Тракия и Македония. Оттукъ границата върви на западъ, пресича р. Струма, поема билото на Осоговска планина, и по вододѣла на рѣкитѣ Струма, Брѣгалница, Крива-рѣка и Пчиня стига до връхъ Патерица, гдето до 1912 г. се събираха границитѣ на Турция, България и Сърбия*).

Главни проходи по източната граница сж: Разложкиятъ — съ пѣтъ отъ Неврокопъ за

*) Споредъ проф. Йорданъ Ивановъ, източната граница отъ Рила планина върви по вододѣла на рѣкитѣ Струма и Искъръ, така че дупнишката, кюстендилската и радомирската околии спадатъ въ географскитѣ граници на Македония.

Пловдивъ, Девебаирскиятъ — отъ Скопие и Криворѣчна Паланка за Кюстендилъ — София, Караташкиятъ — отъ Кочани и Царево-село за Дупница, и Струмскиятъ — отъ Горна Джумая за Дупница — София. Тия проходи свързватъ Македония съ съседнитъ български области — Тракия, Мизия и Моравско и я праватъ нераздѣлна частъ отъ общата българска земя.

Северната граница върви по вододѣла на рѣ-китъ Вардаръ и Морава, като минава по билото на планинитъ Доганица, Руянъ, Скопска Църна-гора и Шаръ. Главнитъ проходи, които свързватъ Македония съ Моравско и Метохия сж: Прешовскиятъ — съ пѣтъ отъ Скопие за Враня — Нишъ и Качаникскиятъ — отъ Скопие за Призренъ, Прищина и Митровица.

Западната граница почва отъ връхъ Корабъ, върви на юго-западъ и югъ по билото на планинитъ Корабъ и Дешатъ, по вододѣла на Черни Дринъ и Радика и достига до коритото на р. Дринъ, северно отъ гр. Дебъръ. После поема вододѣлното било на планинитъ Ябланица и Мокра, пресича Галичица пл. и, спазвайки вододѣла на Бистрица и Воюса, достига до в. Грамосъ на Пиндъ-планина. Главни проходи, които свързватъ Македония съ Албания и Епиръ сж: Дринскиятъ — съ пѣтъ отъ Дебъръ за албанска Малесия, Влая — отъ Струга за Елбасанъ, Звезда — отъ Ресенъ за Корча и Смърдешкиятъ — отъ Костуръ и Леринъ за Корча.

Южната граница почва отъ в. Грамосъ, върви по вододѣлното било на Камбунска пл. и после по долината на рѣката Мавронери, която при скала Катерини се втича въ Солунския заливъ. Оттукъ до устието на р. Места за южна граница служи брѣга на Бѣло-море, като обгрѣща и намиращия се срещу гр. Кавала о. Тасосъ. Главни проходи по южната сухоземна граница сж: Лавалица и Лива-

дионъ, съ пѣтища отъ Кожани, Серфидже и Катерини за Тесалия.

Пристанищнитѣ градове Солунъ и Кавала, разположени на удобни заливи, поставятъ Македония въ изходно положение да се сношава направо съ всички срѣдиземноморски страни и съ цѣлия свѣтъ; тѣ представляватъ отъ себе си бѣлитѣ дробове на нейното стопанство. Солунъ обслужва стопански земитѣ по басейна на рѣкитѣ Бистрица, Кара-азмакъ и Вардаръ, както и тия въ Езерската областъ, а Кавала обслужва земитѣ отъ басейна на р. Струма и Места, както и частъ отъ висока Бѣлгария съ гр. София.

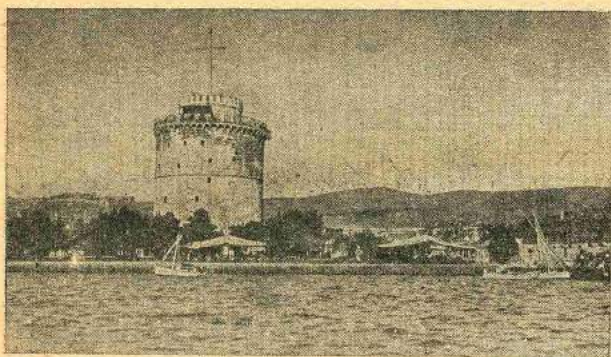

Гр. Кавала и заливътъ му

Географскитѣ граници на Македония, които я отдѣлятъ отъ съседнитѣ географски области и минаватъ по билото на най-високитѣ планини на Балканския полуостровъ, я обуславятъ като **географско цѣло**. Поради това населението ѝ, безъ разлика на народностъ и вѣра, се е чувствувало като

едно чедо на една обща своя родина. Поради това населението е било винаги противъ дѣлежа на Македония и, доколкото възможноститѣ му позволявали, се е противопоставяло на тоя чуждѣ стремежъ.

Въ своитѣ географски граници Македония заема кръгло едно пространство отъ 65,000 кв. км.—приблизително толкова, колкото имаха до 1912 г. свободнитѣ балкански държави — Гърция, Сърбия, България, и е по-голъма отъ бивша Черна-гора и новообразуваната презъ 1913 г. Албания. Това обстоятелство накара идеолозитѣ на В. М. Р. О. да поставятъ за политическо вѣрую автономията на Македония, доколкото тя изцѣло спадаше въ границитѣ на Отоманската империя и доколкото чл. 23 отъ Берлинския конгресъ предвиждаше самоуправлението ѝ.

Бѣлата кула въ Солунъ

III. Повърхнина

Македония изобщо изглежда планинска страна. Планинитѣ, които се простиратъ по нея, сж части и разклонения на дветѣ планински системи на Балканския полуостровъ — Македоно-Родопския масивъ и Динарската нагъната планинска система. Между тѣхъ, обаче, се простиратъ продълговати или обширни котловини, рѣчни долини и малки и голѣми полета.

Коритата на рѣкитѣ Струма и Вардаръ раздѣлятъ македонската земя на три части: източна, срѣдна и западна.

Врѣхъ Тумба на Бѣласица-планина

1. Въ източната частъ, отъ северъ на югъ, изброени само по име, спадатъ: юго-западнитѣ склонове на **Родопитѣ**, южнитѣ склонове на **Рила планина**, цѣлиятъ **Пирински масивъ** и планинитѣ **Алиботушъ**, **Сенегалова**, **Боздагъ**, **Шарлия** и **Кушница**. Между тѣзи планини, освенъ рѣчнитѣ долини, кои-

Изгледъ въ Порѣчето

то се простиратъ почти въ меридионална посока, важни затворени котловини сж: **Разложката** и **Зърненската**, както и **Неврокопското**, **Горно-Джумайското**, **Петричко—Мелнишкото**, **Сарж-Шабанското**, **Драмското** и **Сърското поле**.

2. Въ **Срѣдна Македония** се простиратъ планинитѣ: **Доганица**, **Руянъ**, **Скопска Църна-гора**, **Осогово**, **Плачковица**, **Благуша**, **Бѣласица**, **Круша** и планинитѣ на **Халкидическия полуостровъ—Хортачъ**, **Бешикъ** и **Атонъ**. Между тия планини се простиратъ **Скопското**, хълмистото **Овче-поле**, **Ра-**

довишкото, Струмишкото и Солунското поле и Малешевската котловина.

3. Въ западната част на македонската земя се простиратъ три групи планини: Крайвардарска, Западно-Македонска и Западно-крайгранична. Къмъ първата група спадатъ планинитѣ: Суха-гора, Якупица, Караджица, Даутица, Голешница, Бабуна, Селечка, Кожухъ, Паякъ, Нича, Дурла и Докса. Къмъ Западно-Македонската група спадатъ планинитѣ: Илийнска, Галичица, Баба, Бигла, Вичъ и Снѣжникъ, която завършва съ Цървена-гора. Къмъ третата група спадатъ планинитѣ: Шаръ, Бистра, Стогова и отсамнитѣ склонове на Ябланица, Мокра, Пиндъ и Камбунската планина. Между изброенитѣ планини въ Западна Македония се простиратъ: Тетовското (Горенъ и Доленъ Пологъ), Пелагонийското и Солунското поле и котловинитѣ: Мъгленска, Костурска, Анаселичка, Сарж-гьолска и Прѣспанско-Охридската. Македонскитѣ планини представлявали сигуренъ щитъ за българитѣ презъ вѣковетѣ и изработили борческия духъ на македонскитѣ българи, които тѣ проявиха въ борбитѣ за извоюване на свободата си.

Разположението на планинитѣ въ Македония е характерно по това, че тѣ образуватъ три планински подковообразни джги, съ отвори на югъ къмъ Бѣлото море. Най-голѣмата и най-високата джга се образува отъ граничните планини, а другитѣ две откъмъ морето се включватъ поредно въ нея. Между тѣхъ се простиратъ изброенитѣ по-горе котловини и полета, въ които е развито земедѣлието и вирѣятъ скъпи земедѣлски култури. Полетата и котловинитѣ, които се включватъ между брѣга и най-малката планинска джга, сж много плодородни и даватъ две реколти.

IV. Климатъ

Сведенията, които ни даватъ метеорологическитѣ станции за състоянието на атмосферата на една страна, сж даннитѣ, по които може да се сжди за климата. За съжаление, до 1912 г. въ Македония имаше само една метеорологическа станция. Тя се помѣщаваше въ Солунската българска мъжка гимназия. Но сведенията на тази станция не сж достатѣчни, за да се прави заключение за климата на цѣла Македония. Затуй ще се задоволимъ съ общи заключения, произтичащи отъ географското положение на страната, отъ поврѣхнината и земеделскитѣ ѝ култури.

Както се каза по-горе, цѣлата македонска земя е наведена къмъ топлото Бѣло-море, което е частъ отъ Сръдиземното. Пограничнитѣ ѝ планини, които сж най-високи въ Балканския полуостровъ, заедно съ Стара-планина, представляватъ климатическата ось на полуострова. Тѣзи планини запазватъ до голѣма степенъ македонската земя отъ студенитѣ северо-източни и северо-западни вѣтрове. Другитѣ планини сж по-низки и постепенно се снишаватъ къмъ морския брѣгъ. При това, презъ тѣхъ минаватъ коритата на македонскитѣ рѣки. Рѣчнитѣ проломи благоприятствуватъ да проникватъ топлитѣ южни вѣтрове далечъ къмъ периферията на македонската земя. Но сжщитѣ проломи благоприятствуватъ да прониква въ Скопското, Солунското и Сѣрското поле студениятъ северо-западенъ вѣтъръ, известенъ подъ име „Вардарски“ и „Рупелски“. Като се има всичко това предвидъ, въ климатическо отно-

шение Македония можемъ да раздѣлимъ на три зони: **срѣдиземноморска, преходна и континентална.**

1. Въ **срѣдиземноморската** спадатъ низинитѣ, които сж разположени край брѣга на Бѣло-море, а именно: **Драмското, Сарж-Шабанското, Сѣрското и Солунското поле, Кукушкото хълмисто плато, Зърненската и Мъгленската котловина и цѣлиятъ Халкидически полуостровъ,** гдето снѣгътъ не се задържа дълго време. Въ тази зона бѣломорското климатично влияние се чувствува непосредно, поради което земеделскитѣ култури включватъ въ себе си маслината, дафината, смокината, калинката, сирката, кумарката, анасона, сусама, памука и лозата. Въ по-високитѣ котловини се отглежда черницата — за хранене на буби, — и тютюнътъ.

2. **Преходната** обхваща полетата и котловинитѣ, разположени между малката и срѣдната планинска джга. Тукъ сж разположени **Неврокопското, Мелнишко-Св.Врачкото, Горно-Джумайското, Петричкото, Струмишкото, Радовишкото, Сарж-гьолското поле и Тиквешкото хълмогорие.** Най-разпространени срѣдиземноморски растения въ тая зона сж: **оризътъ, памукътъ, макътъ, анасонътъ и лозата,** а въ нѣкои мѣста и смокината. Тукъ вирѣе и се произвежда сжщо и доброкачественъ тютюнъ.

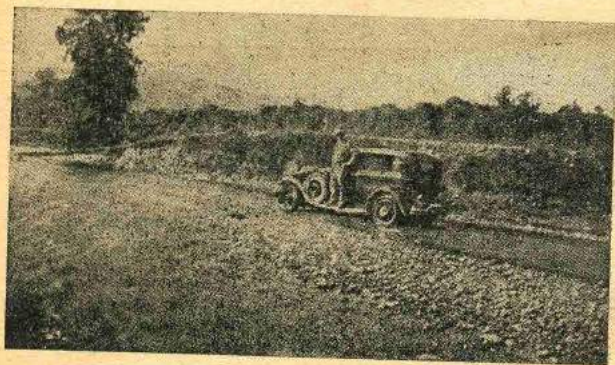
3. **Високитѣ планински мѣста и земитѣ между крайграничната и срѣдната подковообразна планинска джга** иматъ континенталенъ климатъ. Срѣдиземноморското климатическо влияние тукъ е слабо и прониква само презъ рѣчнитѣ долини.

Въ Езерската областъ, гдето се срѣщатъ срѣдиземноморското и адриатическото климатическо влияние, климатътъ е **преходенъ.** Въ тая зона вирѣятъ само лозата и кестенътъ. По високитѣ планини вирѣе **букътъ, джбътъ, борътъ и чемширътъ,** а въ политѣ имъ на много мѣста — **кестенътъ** (по Бѣласица, Паякъ, Шаръ, Водно при Скопие и Пиндъ-планина).

V. Напояване

Македония се напоява добре. Най-много валежи (до 800 литри на кв. м.) падатъ въ землището на най-високата гранична и подковообразна планинска джга, която заедно съ Стара-планина представлява вододѣла на Балканския полуостровъ. Най-малко валежи (до 350 литри на кв. м.) падатъ въ Юго-източна Македония — въ Халкидика. Валежи падатъ презъ четиритѣ годишни времена, но най-много презъ пролѣтъ и есень.

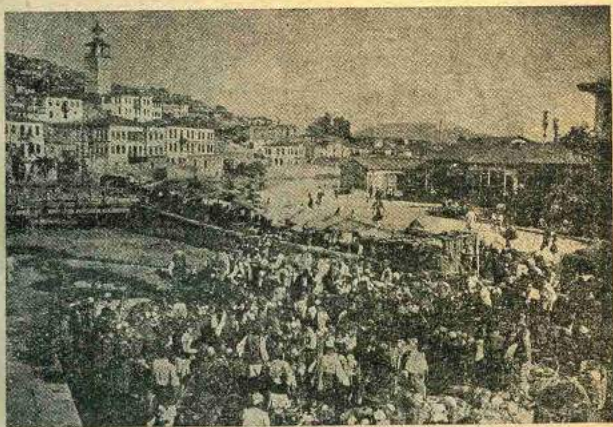
Македонската земя се напоява още и отъ водитѣ на голѣмитѣ рѣки, които съ многобройнитѣ си пълноводни притоци прорѣзватъ цѣлата страна. Край тѣхъ презъ вѣковетѣ, отъ наноси и свлѣченъ

Край р. Бистрица въ Костурско

земенъ материалъ, се образували плодородни крайрѣчни долини и продълговати полета.

Главнитѣ македонски рѣки сж: Бистрица, Каразмакъ, Вардаръ, Струма, Места и Дринъ.

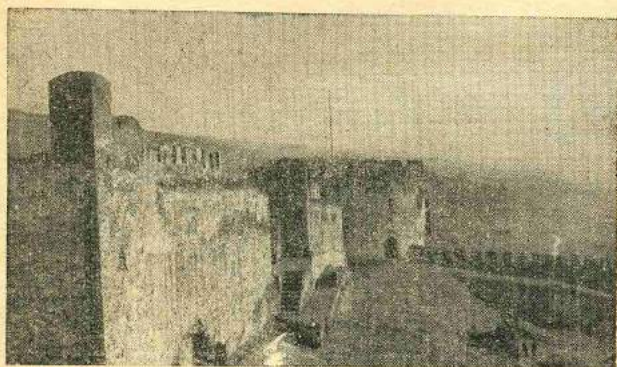

Гр. Велесъ

1. Бистрица (Халиакмонъ, Индже Кара-су) се образува отъ три главни притоци: Бѣлица, Смърдешка и Костенарийска рѣка. Тя тече въ юго-източна посока и при Цървена-гора, като прави завой, подобенъ на тоя на рѣка Черна, върви въ северо-източна посока и, като навлиза въ Солунското поле, прави новъ завой въ юго-източна посока, за да се втече въ Солунския заливъ. Въ басейна на Бистрица се намиратъ следнитѣ гжсто населени котловини съ подобластни имена: Несрамско, съ централно селище Несрамъ, Костенария—съ Осничани, Пополе—съ Загоричани, Кореща—съ Смърдешъ, Населица—съ Лапища и Кампания—съ Ливаново.

2. **Кара-азмакъ** взима водитѣ си отъ Енидже-Вардарското езеро. Тя е кжса рѣка и се втича въ Солунския заливъ близо до устието на рѣка Вардаръ. Кара-азмакъ се образува отъ водитѣ на рѣкитѣ **Вода** и **Мъгленска**, които, съединени на северъ отъ гр. Енидже-Вардаръ, образуватъ пълноводна рѣка подъ име **Колудей**. По басейна на рѣката сж под-областитѣ: **Сарж-гьолъ** съ главно селище **Воденъ**, **Сланицата**—съ гр. Енидже-Вардаръ, **Долна Нисия**—съ с. Ниси и **Орумлука**—съ с. Куликия.

3. **Вардаръ** (Аксиосъ) е най-голѣмата македонска рѣка. Тя раздѣля Македония на две почти равни части, а басейнътъ ѝ обхваща $\frac{2}{5}$ отъ цѣлата македонска земя (27,000 кв. км.). Вардаръ води началото си отъ единъ голѣмъ карстовъ изворъ при с. **Врутокъ**, разположено въ подножието на **Шаръ** планина. Отначало той тече въ северо-източна посока. Като мине тѣснината **Жеденъ**, прави завой и от-тукъ тече въ юго-източна посока, за да се влѣе въ Солунския заливъ, близо до гр. Солунъ. Отъ лѣво

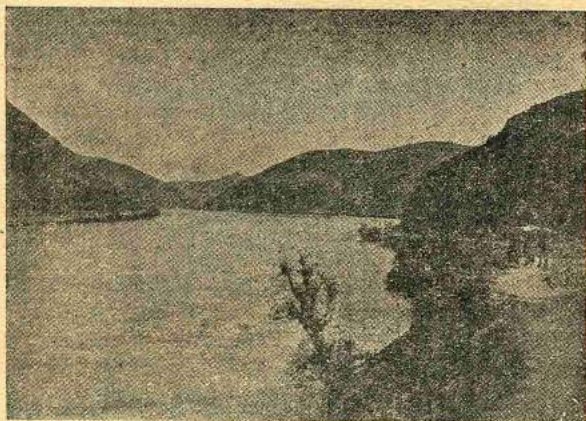

Еди-куле въ Солунъ

Вардаръ приема следнитѣ свои голѣми притоци: **Лепенецъ**, **Пчиня** и **Брѣгалница**, а отъ дѣсно — **Трѣска**, **Бабунска** и **Черна**. На югъ Вардаръ образува още тѣснинитѣ **Демиръ-капия**, южно отъ Градско, и **Циганския проломъ** — южно отъ Гевгели. Въ неговия басейнъ се намиратъ много подобласти. Така: по горното му течение е **Пологъ** (**Горенъ** и **Доленъ**) съ централни селища **Гостиваръ** и **Тетово**, **Църногорие** — съ **Кучевище**, и **Торбешия** — съ с. **Сушица**. По басейна на **Трѣска** сж: **Горна** и **Долна Копачка**, съ главни селища **Попоецъ** и **Бѣлица**, **Заяцъ** — съ с. **Заяцъ** и **Порѣчье** — съ **Бродъ**. По рѣка **Пчиня** сж: **Славище** съ главно селище **Криворѣчна паланка**, **Срѣдорѣкъ** — съ **Байловци** и **Осоговия** — съ **Кратово**. По рѣка **Брѣгалница** сж: **Овче-поле** — съ гр. **Св. Никола**, **Малешево** — съ гр. **Берово**, и **Пианецъ** — съ гр. **Царево село**. По р. р. **Тополка** и **Бабуна** сж: **Гроотъ** — съ с. **Дрѣново**, **Азотъ** — съ **Папрадища** и **Клепата** — съ с. **Чичево**. По р. **Черна** сж: **Демиръ-Хисаръ** — съ с. **Церъ**, **Пелагония** — съ гр. **Битоля**, **Мориово** — съ **Дунѣ** и **Тиквешъ** — съ **Неготино**. По долното течение на Вардаръ сж: **Горна Боймия** — съ гр. **Гевгели**, **Долна Боймия** — съ гр. **Гумендже**, **Търновата** — съ гр. **Дойранъ** (**Полянинъ**), **Богданско** — съ гр. **Кукушъ** и **Вардария** — съ с. **Бозецъ**. На изтокъ отъ Солунъ е **Гелемерията** съ главно селище **Галатища**, а въ **Халкидика** сж: **Касандра**, **Каламария**, **Лонгосъ** и **Атонъ**.

4. **Струма** (**Стримонъ**) извира отъ **Витоша**. Въ горното си течение пои **Пернишкото** и **Радомирското** поле и тече въ юго-западна посока. Следъ като мине **Бѣловския проломъ**, навлиза въ **Кюстендилското** поле, а после въ **Дупнишкото** поле, отгдето тече въ юго-източна посока. Като мине въ **Македония**, образува **Кресненския** и **Рупелския проломъ**. Следъ

това водитъ ѝ се втичатъ въ Бутковското и Тахи-ното езеро, отгдето, подъ името Чайязи, се втича въ Бѣло-море при Орфанския заливъ. Дѣснитъ ѝ притоци сж: Драговищица и Струмешница, а лѣвитъ — Джерманъ, Рилска, Горно-Джумайска, Св. Врачка, Мелнишка Бистрица и Драматича. Басейнътъ на Струма заема 16,280 кв. км. Тя е втора по голѣмина македонска рѣка. Въ басейна ѝ се намиратъ следнитъ подобласти: Кресна — съ главно селище с. Пиринъ, Подгорие — съ гр. Петричъ, и Лиса — съ гр. Зърнево.

р. Струма при Рупелския проломъ

5. Места (Нестосъ, Кара-су) се образува отъ Бѣла и Черна Места, които извиратъ отъ Рила планина. Въ Разложката котловина тя събира водитъ на много притоци и става вече пълноводна. Като мине тѣснината Момина-клисура, приема водитъ на два още по-значителни свои притоци —

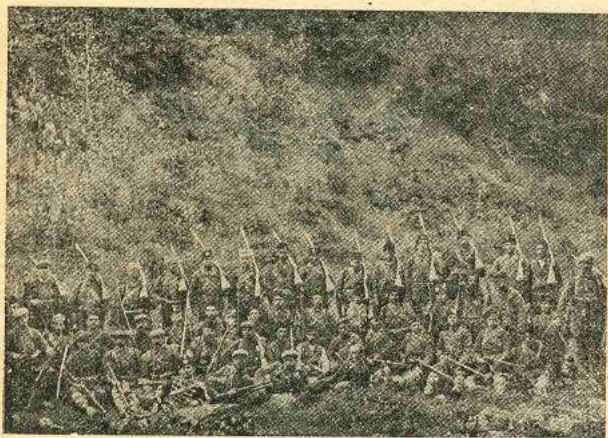
Доспатска и Чечка рѣка, тече въ юго-източна посока и се втича въ Бѣло-море срещу островъ Тасосъ, като образува голѣма блатиста делта. Въ басейна ѝ сж подобластитѣ: **Разлогъ** съ главни селища **Разлогъ** и **Банско**, **Доспатъ**, **Чечъ** и **Мъртвашко** — безъ пазарни селища.

6. **Дринъ** сжщо се отнася къмъ македонскитѣ рѣки. Тя взима водитѣ си отъ Охридското езеро, въ което се втичатъ тия на Прѣспанскитѣ езера чрезъ подземни рѣки. На северъ отъ гр. Дебъръ **Дринъ** навлиза въ Албания и се влива въ Адриатическо море. Въ басейна ѝ, намиращъ се въ македонската земя, сж следнитѣ подобласти: **Горна Прѣспа**, **Долна Прѣспа**, **Дебърца**, **Малесия**, **Дринколъ**, **Жупа** и **Голо-бърдо**, съ срѣдишни селища: **Ресенъ**, **Германъ**, **Куратица**, **Издеглавье**, **Жржано**, **Вевчани**, **Лазарополе** и **Требище**. Тия подобласти образуватъ пкъ **Езерската** областъ.

Изброенитѣ 55 подобласти се напояватъ отъ водитѣ на течащитѣ презъ тѣхъ рѣки. Тѣ сж плодородни и гжсто населени и, споредъ климатическитѣ и почвени условия, въ тѣхъ вирѣятъ разни скжпи земеделски култури. Произведенията имъ не само задоволяватъ нуждитѣ на мѣстното полско и планинско население, но и се изнасятъ въ съседнитѣ области. Тѣ даватъ и суровъ материалъ на разни занаяти и индустрии.

Рѣчнитѣ долини, общо взето, представляватъ удобни съобщителни мѣста. По тѣхъ вървятъ пжтища, по които открай време населението на Македония се сношава и превозва произведенията си. И понеже устията на голѣмитѣ македонски рѣки се събиратъ около Солунския и Кавалския заливъ, то и движението на населението и подвозътъ на произведенията му сж ставали и ставатъ отъ периферията на македонската земя къмъ Солунъ и Кавала и

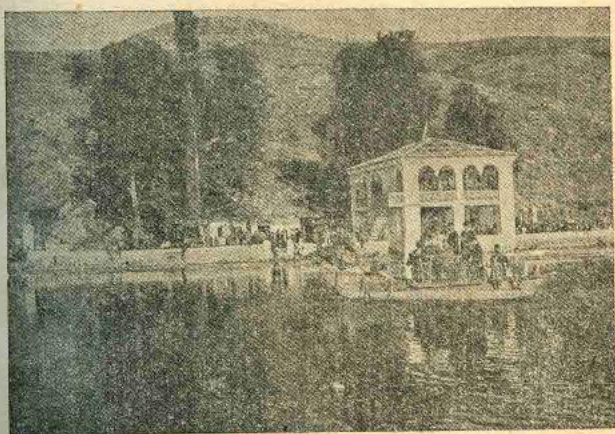
обратно. Така че Македония, поради своето географско положение, повърхнина и съобщителни артерии, представлява една цѣлостна стопанска единица, подобластитѣ на която физически и стопански сж свързани. Политическото разпокъсване на Македония отъ Букурешкия и Ньойския договоръ бѣше пагубно: то спѣваше сношенията на македонското население и обмѣната на произведенията му отъ естественитѣ пѣтица и морѣше стопанския животъ на откъснатитѣ части. Поради това създаденото ново политическо положение въ Букурещъ и Ньойи бѣше естественъ изворъ на недоволство, което бѣ обхванало духа на македонца и бѣ главната причина за неспокойствието на Балканитѣ.

Четитѣ на войводитѣ Борисъ Дранговъ и Славчо Ковачевъ

VI. Езера

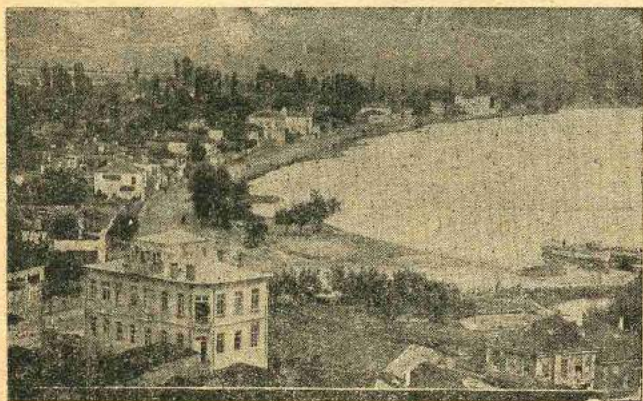
Нѣма областъ въ Балканския полуостровъ, която да е богата съ толкова много и голѣми езера, както Македония. Въ пространството отъ Охридъ до Драма сж разположени петнадесетъ езера, вънъ отъ малкитѣ езерца по Пирина и Пелистера.

Риборазвъдѣтъ на Охридското езеро — Студенчица

1. Най-известно и най-красиво отъ македонскитѣ езера е **Охридското**. Повърхнината му обхваща 270 кв. км., дълбочината му достига до 285 м., а височината, споредъ Астория, е 710 м. надъ морското равнище. Охридското езеро е второ по

голѣмина отъ македонскитѣ езера. Брѣговетѣ му, съ изключение на тоя между Охридѣ и Струга, сж високи. Въ Охридското езеро се втичатъ много подземни рѣки въ видѣ на карстови извори, най-голѣмъ отъ които е тоя при манастира Св. Наумъ. Водата на езерото е пивка, има синъ цвѣтъ и се изтича чрезъ рѣката Дринъ. Въ Охридското езеро се вѣди разновидна риба: шаранъ, сомъ, бѣлвица, змиорка (ягуля) и др., но най-вкусна отъ всички е лѣтницата (пѣстървата). Край брѣга на езерото сж разположени само български селища. Най-голѣмо и съ културно-историческо значение за насъ българитѣ е гр. Охридъ — духовенъ центъръ на Западна България презъ срѣднитѣ вѣкове, духовно огнище презъ епохата на българското Възраждане и родно мѣсто на поета-възрожденецъ Григоръ Пърличевъ. Тамъ пѣкъ, гдето почва р. Дринъ, по двата ѣ брѣга, е разположенъ гр. Струга, родно мѣсто на братя Мила-

Охридъ — новиятъ му кварталъ

динови, К. Шапкаревъ, Хр. Матовъ. Друго по-голъмо крайбрѣжно селище е **Поградецъ**, вече съ поалбанчено население. Жителитѣ на тия селища се занимаватъ съ земедѣлие, риболовъ и занаятчийство. Доскоро Охридъ се славѣше като голѣмъ центъръ на кожухарската индустрия.

2. **Прѣспанското** езеро е най-голъмо отъ македонскитѣ езера. То е по-плитко отъ Охридското. Дълбочината му достига до 54 м., а е високо 906 м. надъ морското равнище. Прѣспанското езеро заема 286 кв. км. пространство. Къмъ него се отнася **Малкото Прѣспанско** езеро, което заема 52 кв. км., та цѣлото водно пространство на Прѣспанскитѣ езера е 338 кв. км. Брѣговетѣ на Прѣспанското езеро сж високи, съ изключение на с.-източния му брѣгъ, по който расте **рогосъ** и **трѣстика**, отъ които правятъ рогоски и пардии. Въ Прѣспанското езеро не се втичатъ значителни рѣки. То е безотточно, но водитѣ му се изтичатъ подпочвено и се втичатъ въ Охридското езеро, което е по-низко. Въ Прѣспанското езеро се вѣди разновидна риба: **шаранъ**, **сомъ**, **змиорка** и др. И дветѣ езера сж свързани съ историята на българския народъ. На едно островче въ езерото и днесъ личатъ останки отъ палата на царъ Самуила. Близо до езерото е разположенъ гр. Ресенъ, родно мѣсто на бележити български общественици: Трайко Китанчевъ, Александъръ Радевъ, Андрей Ляпчевъ и др.

3. На юго-изтокъ отъ Прѣспанското езеро е малкото **Маличко** езеро, а по на югъ е **Костурското** езеро. Водната му поврѣхнина е 25 кв. км., високо е 680 м., а срѣдната му дълбочина е 10 м. Брѣговетѣ на езерото сж високи, затова по тѣхъ нѣма мочурливи мѣста. Костурското езеро се образува главно отъ водитѣ на **Блацката** и **Бобинската** рѣки, които се втичатъ въ него. Водитѣ му се изтичатъ

чрезъ рѣката **Стролница**, която се втича въ рѣка Бистрица. Въ Костурското езеро се въди разнообразна риба, но е прочуто съ своя **шаранъ**. На едно силно вдадено полуостровче е разположенъ гр. **Костуръ**, силна крепостъ на Самуиловата държава. Тая крепостъ се съпротивлявала дълго време на войската на византийския императоръ **Василий II Българин**.

Трайко Китанчевъ

гароубица и е била завладѣна съ пристѣпъ въ 1018 год. Жителитѣ на гр. Костуръ се занимаватъ съ риболовъ и кожухарство, а тия около езерото — съ земедѣлие. Понеже земята е бедна и недостатъчна, костурчани отиватъ на гурбетъ и се занимаватъ главно съ млѣкарство. Презъ Илинденското въз-

стание (1903 год.) костурчани взеха най-дейно участие. Тукъ възстанието бѣше масово и въ сраженията съ турската войска възстаницитѣ проявиха голѣмъ героизмъ. Костурско, както Леринско, Воденско, Енидже-Вардарско, Гумендженско, Дойранско, Кукушко, Солунско и Демиръ-Хисарско, е било и е първата предна позиция въ вѣковната борба между славяно-българската и елинската култура.

Въ Сарж-гьолската висока равнина сж разположени **Островското, Врапчанското, Петърското и Зазерското** езера. Отъ тѣхъ най-голѣмо е Островското.

4. **Островското** езеро е разположено въ най-низката частъ на Сарж-гьолската равнина, намираща се между планинитѣ Вичъ, Снѣжникъ, Мала Нича, Дурла и Докса. Водната му повърхнина заема 76 кв. км., при 528 м. височина надъ морското равнище. Срѣдната дълбочина на водата му е 16 м. По форма то е продълговато: дълго е 16 км., а срѣдната му ширина е около 4 км. Въ Островското езеро се втича Налбанткьойската рѣка. Водитѣ на езерото нѣматъ явенъ оттокъ, а се предполага, че се изтичатъ подпочвено и че тѣ образуватъ рѣка Вода, втичаща се въ Енидже-Вардарското езеро. Въ Островското езеро има богатъ риболовъ. Въ него се ловятъ много голѣми **сомове**—до 100 кгр., **шарани, червеноперки** и др. видове риби. Островското езеро е забележително и по това, че нивото на водата му отъ година на година се повишава. Споредъ изследванията на географа Науманъ, водата на Островското езеро отъ 1887 год. до 1894 год. се е повдигнала съ 50 см. До 1909 год. старото Острово съ минарето е било на сухо, а отъ 1910 год. насамъ то е заградено съ вода, като водното ниво на езерото постоянно се издига. Първоначалното трасе на ж. п. линия съ старата гара Острово

сж сжщо наводнени. Това е накарало ж. п. власти да построятъ ново трасе, което минава по по-високи мѣста. Но сега поради сжщата причина и това трасе е застрашено и се проектира да се построи ново, което да минава по политѣ на планината Чеганѣ. Поради покачването на водата на езерото залѣтъ е и коларскиятъ пѣтъ, минаващъ по западния брѣгъ на езерото.

Край брѣга на езерото е разположено градчето **Острово**, прочуто като винарски центъръ.

5. **Петърското** езеро, разположено въ политѣ на Малка Нича планина, е високо 574 м. надъ морското равнище. Водното му пространство заема 7.5 кв. км., при срѣдна дълбочина 5 м. Въ това езеро се влива Зеленичката рѣка. То е безотточно и се допуска, че водитѣ му подпочвено се вливатъ въ Островското езеро. Брѣговетѣ му сж високи и край тѣхъ нѣма мочурливи мѣста. Езерото е богато съ риболовъ. Лови се главно **шаранъ** и **червеноперка**.

6. **Врапчанското** или **Рудничкото** езеро се намира въ долината между селата **Врапча** и **Рудникъ**. То заема 4.8 кв. км. пространство. Водното му ниво е 600 м. надъ морското равнище, съ срѣдна дълбочина 2 м. Брѣговетѣ му сж низки, край тѣхъ има мочурливи мѣста, заемащи 5 кв. км. Риболовътъ му е богатъ.

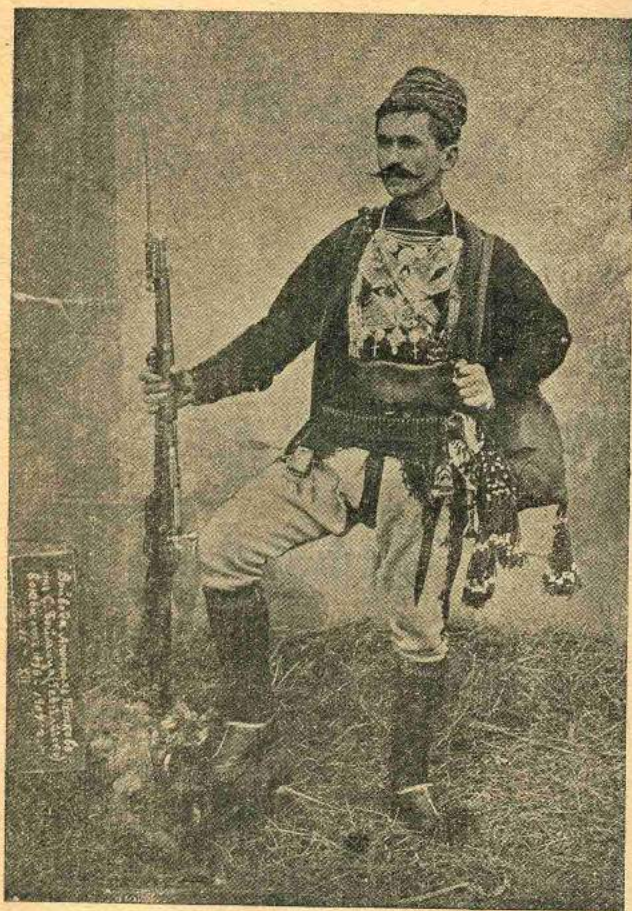
7. **Зазерското** езеро е най-малко. Водното му пространство заема 1 кв. км. при височина 600 м. надъ морското равнище. Езерото е безотточно и край брѣговетѣ му има мочури. Риболовътъ му е слабъ.

8. **Енидже-Вардарското** езеро се намираше на изтокъ отъ планинитѣ **Дурла** и **Докса** (**Негушка**). Заедно съ блатата около него то заемаше едно пространство отъ 450 кв. км., при дължина 30 км. и срѣдна широчина 15 км. Въ него се втичаха рѣкитѣ **Вода** и **Мегленица**. Водитѣ му

се изтичаха чрезъ рѣката Кара-азмакъ. Водното му ниво бѣше 4 м. надъ морската повърхнина, поради което брѣговетѣ му бѣха мочурливи и обраснали съ трѣстика и рогосъ. Дълбочината му достигаше срѣдно 2-3 м. Въ него се въдѣше изобилна и разнообразна риба: **шаранъ, сомъ, змиорка, глинаръ, червеноперка** и др. Сега е пресушено и отъ цѣлата му повърхнина и мочуритѣ му се е получила извънредно богата земя, раздадена на дошлитѣ отъ Мала Азия гръцки бѣжанци.

Близо до езерото е разположенъ гр. Енидже-Вардаръ (Пазаръ), основанъ отъ османския завоевателъ на Южна Македония — Енвересъ бей. Енидже-Вардаръ минаваше като свещенъ градъ на турцитѣ, понеже тукъ се пазѣха коститѣ на бележития османски военачалникъ. По на югъ отъ града се намиратъ развалинитѣ на древната Пела — столицата на Филипъ II Македонски. Енидже-Вардарското езеро е свързано съ революционнитѣ борби на македонскитѣ българи. Тукъ се подвизавалъ десетки години войводата Апостолъ Петковъ — „Енидже-Вардарското слънце“, подвизитѣ на когото сж описани и отъ американския журналистъ Сениксонъ.

9. **Дойранското** езеро е шесто по голѣмина отъ македонскитѣ езера. То е разположено въ подножието на Бѣласица-планина и възвишенията на подобластѣта Тънавата, простираща се между езерото и р. Вардаръ. Водната му повърхностъ заема 51 кв. км. и е 148 м. надъ морското равнище. Макаръ да не е много дълбоко — 10 м., при силни вѣтрове е много бурно. Формата на езерото е кржгла, при срѣдна дължина и ширина 7 км. Водата му е бистра и пивка. Освенъ с.-западния и с.-източния му брѣгъ, другитѣ брѣгове сж високи. Дойранското езеро има красотата на Охридското езеро и е богато съ риболовъ. Най-вкусни му сж рибитѣ: бѣл-

Апостолъ Петковъ — „Енидже-Вардарското слънце”.
 Войвода отъ 1897 до 1911 г. Водилъ боеве въ Паякь-планина
 и Енидже-Вардарското блато съ гръцки андарты и турска
 войска, взоржжана съ блиндираны лодки и артилерия

вица, перкия (костракъ), платица и шаранъ. На западния му брѣгъ е разположенъ гр. Дойранъ (Полянинъ), родно мѣсто на Теодосий Синаитски, основателя на първата българска печатница въ гр. Солунъ (1838 г.). Водитъ на Дойранското езеро се изтичатъ чрезъ рѣката Гьолъ-айянь и се вливатъ въ Арджанското езеро, а после, чрезъ рѣката Азмакъ (Дема) — въ Амаатовското езеро, за да се влѣятъ въ р. Вардаръ, близо до с. Амаатово.

10. Арджанското езеро е разположено въ продълговатата котловина, която лежи между Арджанскитъ височини на северъ и западъ и Авретхисарскитъ височини — на изтокъ. Дълго е 8 км., а срѣдната му ширина е 2 км. Брѣговетъ му сж низки, та мочурливитъ земи заематъ голѣмо пространство, обрастнало съ рогосъ (шаваръ), трѣстика (камъшъ) и др. блатисти треви. Водната поврхнинна на Арджанското езеро заема 15 кв. км. и е 23 м. надъ морското равнище. То е плитко — до 3 м. Има богатъ риболовъ. Отъ рибитъ му най-вкусни сж: шуката и шарана. И това езеро е свързано съ революционнитъ борби на Македония. Тукъ сж намирали подслонъ четитъ на Хр. Чернопѣевъ Сава Михайловъ, Кръстю Асеновъ и Т. Александровъ.

11. Амаатовското езеро се простира на юго-западъ отъ Арджанското езеро. Водното му пространство заема 20 кв. км. и е на 22 м. надъ морското равнище. Дълго е 10 км., а срѣдната му ширина е около 2 км. Дълбочината на езерото е отъ 2-3 м. Брѣговетъ му сж низки и около тѣхъ има обширна мочурлива земя, която не дава нищо друго, освенъ рогосъ и трѣстика. Риболовътъ му е както тоя на Арджанското езеро.

И дветъ езера сега сж пресушени и мочурливитъ земи сж обърнати въ плодородна земя, раздана на грѣцки бѣжанци. Езерото е свързано съ

революционните борби на македонските българи, понеже въ него сж ставали сражения между четници и турска войска.

12. **Лжгадинското** езеро е разположено на 77 м. надъ морското равнище въ една продълговата котловина на Лжгадинското поле. Водната му повърхнина заема 50 кв. км. По формата си то е продълговато: дълго е 11 км., а срѣдната му ширина е около 4.5 км. Брѣговетѣ на Лжгадинското езеро сж низки и около тѣхъ се простиратъ пространни мочурливи земи, по които расте рогосъ и трѣстика. Прочуто е съ богатия си риболовъ. Най-вкусната му риба е шаранътъ. Въ езерото се вливатъ рѣкитѣ: Гювезненска, Богдана и Баловчанската рѣка. Водитѣ му се изтичатъ чрезъ рѣката Паша-азмакъ и се вливатъ въ езерото Бешикъ. Близо до езерото е раз-

Воденската чета на войводата Лука Ивановъ, водилъ борба и съ грѣцки андартти въ Енидже-Вардарското езеро

положенъ гр. Лжгадина (Лангаза), съ минерални извори.

13. Езерото **Бешикъ** е разположено на 37 м. надъ морското равнище. Водната му повърхнина заема 72 кв. км. Дълго е 24 км., а срѣдната му ширина е около 3 км. Дълбочината му достига до 22 м. Северниятъ му брѣгъ е високъ, а другитѣ му брѣгове сж низки и блатисти. Богато е съ риболовъ. Водитѣ му се изтичатъ чрезъ рѣката Гендина и се вливатъ въ Орфанския заливъ.

14 — 15. Малко по на северъ отъ езерото Бешикъ сж разположени две малки затворени езера: **Мавровското** и **Ланджанското** езеро.

16. **Тахино** езеро се простира на югъ отъ гр. Съръ. То е продълговато: дълго е 36 кв. км. и стои на 8 м. надъ морското равнище. Дълбоко е до 5 м. Брѣговетѣ му сж низки и около тѣхъ има обширни мочурливи земи, обраснали съ блатисти тревы. Въ езерото се втича рѣка Струма. Водитѣ му се изтичатъ чрезъ рѣка Чай-агзи и се вливатъ въ Орфанския заливъ. Езерото е богато съ риболовъ. Въ него се ловятъ **сомове** на тежина до 200 кгр. единиятъ. Сега езерото е пресушено и отводненитѣ земи сж раздадени на бѣжанцитѣ гърци.

17. **Бутково** езеро се намира на западъ отъ гр. Демиръ-Хисаръ. Образува се отъ водитѣ на рѣка Струма и Бутковската рѣка, която прибира водитѣ на цѣлата Поройска долина, намираща се между Бѣласица и Круша-планина. Бутковското езеро заема 20 кв. км. пространство и стои на 30 м. надъ морското равнище. Дълго е 8 км., а срѣдната му широчина е около $2\frac{1}{2}$ км. Бутковското езеро е плитко — до 3 м. Брѣговетѣ му, освенъ тия край Круша-планина, сж низки и блатисти, поради което и климатътъ около тѣхъ е нездравъ. Бут-

ковското езеро е богато със риболовъ на сомове и шаранъ.

18. **Правишкото** езеро се намира на северо-изтокъ отъ градъ Правище. То е много плитко — до 2 м. дълбочина. Водното му пространство заема 3 кв. км., а при сушеви години намалява. Високо е 30 м. надъ морското равнище. Брѣговетѣ му сж низки и блатисти, та мочурливитѣ земи заематъ 10—12 кв. км. пространство. Водитѣ на Правишкото езеро се изтичатъ чрезъ рѣка Драматика, която се влива въ Тахиното езеро.

При устието на рѣка Места и край източния брѣгъ на Кавалския заливъ сж разположени нѣколко малки езера-блата.

Македонскитѣ езера, прѣснати по цѣлата македонска земя, даватъ не само голѣма красота на повърхнината ѝ, но представляватъ и несмѣтно богатство за населението, като му даватъ изобилна, вкусна и евтина риба за храна; а ловитбата на рибата прехранва хиляди семейства. Съ риболовъ се занимаватъ още много семейства, селищата на които сж разположени по брѣговетѣ на рѣкитѣ Места, Струма, Вардаръ, Кара-азмакъ и Бистрица, както и край брѣга на Бѣло-море.

Какво естествено национално богатство представляватъ тия езера за мѣстното население, ни казва професоръ д-ръ Моровъ, който презъ 1928 г. присѣдствувалъ и взелъ участие въ оценката на риболовното богатство на Дойранското, Арджанското и Енидже-Вардарското езеро. Споредъ него, една срѣдна цена отъ 1900 лв. за единъ декарь водна повърхнина би представлявала действителната стойностъ на рибното богатство на единица площъ отъ което и да било отъ езерата въ Македония подъ гръцката властъ. А споредъ опредѣленитѣ граници въ Букурещъ и Ньой въ гръцка територия останаха

езера съ водна повърхнина отъ 1086 кв. км., които сж равни на 1,086,000 декара, по 1900 лв. за декарь правятъ 2,063,400,000 лева*). Ако къмъ тѣхъ прибавимъ стойността на воднитѣ езерни пространства, оставени отъ сжщитѣ мирни договори въ предѣлитѣ на бивша Югославия и въ Албания, отнетото богатство ще стигне до 3,000,000,000 лева, безъ това, което даватъ рѣкитѣ Места, Струма, Бистрица и брѣговетѣ на Бѣло-море.

*) Гръко-българската комисия за изплащане на ликвидираниѣ имоти на бѣжанцитѣ отъ Енидже-Вардарско, Дойранско, Арджанско, Аиатовско и Лжгадинско заплати декара водно пространство отъ езерата по 924 лв., т. е. наполовина отъ действителната стойность.

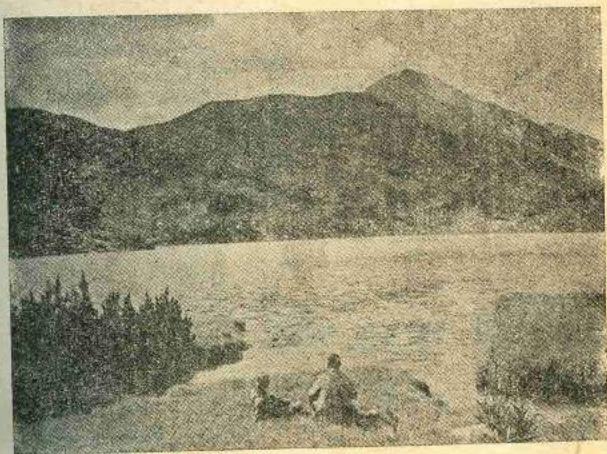
VII. Мини и минерални води.

Подземнитѣ богатства на Македония не сж изследвани. Въ недрата ѝ има много такива, но се използватъ твърде малко. Още презъ срѣднитѣ вѣкове сж били използвани: сребърно-медна мина край Кратово и гипсова—около Дебъръ. И сега тѣ се използватъ. Използватъ се още: хромова руда на Шаръ при Качаникъ, слюдова—по Бабуна-планина, мангановоловна—край с. Гюреджикъ (Драмско), желѣзо-бакърна—край с. Горно-Броди, хромова—край Солунъ. По Круша-планина има и златни залежи, тѣй като по рѣката Галикъ, която извира отъ тая планина, има златоносенъ пѣсѣкъ, отъ който презъ турско време премивачи на пѣсѣка ѝ сж получавали задоволително количество злато. Край с. Лакосъ—Сѣрско—сега се използва лигнитна каменноуглена мина.

Македония не е много богата съ минерални води. Край гр. Солунъ при с. Седесъ има сѣрни минерални извори. Такива има край гр. Лжгадина, край Гевгели, с. Катланово—Скопско, и край гр. Дебъръ. Кисловодни извори има край Скопие и въ с. Екши-су (Леринско).

VIII. Гори.

Горитѣ въ Македония сж много зле стопанисвани. Тукъ не се срѣщатъ обширни високо-стеблени иглолистни гори, както въ старитѣ предѣли на България и други съседни области. Запазени-

Ерезото Бъндарица подъ в. Елъ-тепе—Пиринъ-планина
тѣ високостеблени гори сж изобщо широколистни—дъбови, букови и кестенови. Иглолистни гори има само по склоноветѣ на Рила, Родопитѣ, по Пирина и Мориевскитѣ планини. Широколистни гори се намиратъ по Осоговската планина, Огражденъ, Шаръ, Даутица, Дешатъ, Бабуна, Кожухъ, Паякъ, Нича, Вичъ, Али-ботушъ и Боздагъ. Много отъ по-низкитѣ планини въ южна Македония сж обраснали съ пърнаръ и зеленика. Поради лошо стопанисване подножията на македонскитѣ планини сж обезлесени и по тѣхъ има много насипи, образувани отъ пороитѣ.

IX. Пътища и съобщения.

До завладяването на Македония отъ гърцитѣ и сърбитѣ въ нея имало следнитѣ по-важни пътища и съобщения:

1. Желѣзопътна линия: а) отъ Солунъ за Скопие, а оттамъ клонове за Митровица презъ Прищина и за Нишъ — Бѣлградъ презъ Враня; б) отъ Солунъ за Битоля презъ Беръ, Воденъ и Леринъ; в) отъ Солунъ за Цариградъ презъ Кукушъ, Демиръ-Хисаръ, Сѣръ, Драма, Гюмюрджина, Деде-Агачъ и Димотика; г) отъ Килиндиръ, Кукушко до с. Кара-Суле имаше клонъ, който свързваше цариградската съ скопската ж. п. линия. Тоя клонъ имаше чисто стратегическо значение и следъ голѣмата Европейска война бѣ изоставенъ; и д) следъ въдворяването на гръцката властъ въ Южна Македония гърцитѣ построиха нова ж. п. линия Солунъ—Лариса—Атина. Гърцитѣ не свързаха съ ж. п. клонъ даже гр. Кавала, който поради своето географско положение има оживена търговия.

Сърбитѣ сѣщо построиха твърде малко ж. п. линии: а) тѣ използваха и довършиха ж. п. тѣснолинейка отъ Скопие за Тетово—Охридъ; б) построиха нова широколинейна отъ Велесъ за Битоля презъ Азотъ и Прилепъ, като изоставиха построената отъ българитѣ презъ голѣмата Свѣтовна война тѣснолинейка Градско—Прилепъ; в) отъ Велесъ сърбитѣ построиха клонъ за Шипъ и Кочани. Тоя клонъ продължава да се строи, за да бѣде свързанъ съ струмската ж. п. линия при Горна Джумая.

2. Шосета. Въ миналото презъ Македония сж минавали следнитѣ по-важни шосейни пѣтища: а) Солунъ—Битоля—Охридъ и оттукъ презъ Елбасанъ за Дурацо. Това е стариятъ римски пѣтъ *Via Egnatia*, който като продължение на *Via Apia* отъ Римъ—Бриндизи, минава презъ Албания и Македония и стига до Цариградъ; б) Солунъ—Градско—Скопие—Куманово—Враня—Нишъ и пр., съ клонъ

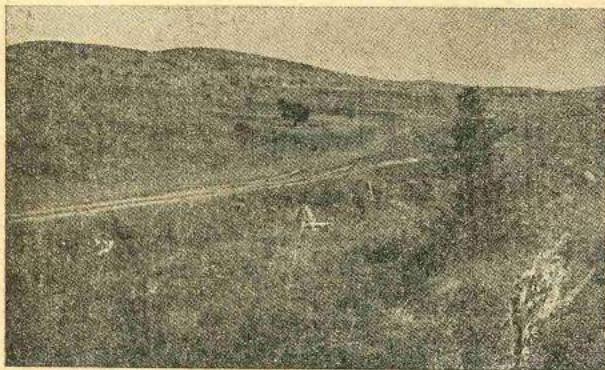

Изгледъ отъ гр. Скопие — офицерското събрание

отъ Градско презъ Плетварския проходъ за Прилепъ и Битоля, и в) Солунъ—Съръ—Драма—Гюмюрджина—Деде-Агачъ—Димотика за Цариградъ. Шосетата, построени отъ гърцитѣ и сърбитѣ, следъ като тѣ се настаниха въ Македония, сж повече съ стратегическо предназначение. Много отъ шосетата въ Източна Македония, построени отъ американски дружества, сж асфалтовани и сж предназначени по-

вече за автомобилно движение, отколкото за селски коли.

3. Телеграфнитъ и телефоннитъ съобщения въ Македония подъ сръбска и гръцка властъ сж добре уредени, особено въ източна Македония, поради силно развитата тютюнева търговия. Тукъ тия съобщения и презъ турското управление бѣха доста развити.

Калиманското поле, гдето станаха голѣмитъ боеве между българи и сърби презъ 1913 год.

Х. Земепритежание и земеползуване.

До 1913 г. Македония въ нейнитѣ географски граници изцѣло влизаше въ предѣлитѣ на Отоманската империя. Споредъ турския основенъ законъ, земята **принадлежи** на Бога, респективно на Неговия замѣстникъ на земята — Султана, а населението има право само на **земеползуване**. Султанътъ ималъ право да раздава земята заедно съ населението на свои първенци за временно или наследствено из-ползуване. Така сж възникнали голѣмитѣ **земепри-тежания** като: **чифлици, къшлъци, яйлъци, совати, гори** и пр. Тия първенци — разни паши и бейове — сж били облѣчени съ неограничени права надъ раята — надъ работното мирно християнско население, което имало право на **земеползуване** като **ратаи, из-полджии и кутураджии** и пр., съгласно уговореното между тѣхъ и бея-господаръ. Селянинътъ е билъ длъженъ да плаща всички видове данъци на държавата, а беятъ разпореждалъ съ положението и сждбата му, както пожелалъ: да го бие или да го изгони отъ селището. Съ земепритежание сж се ползували само селянитѣ на привилегированитѣ селища, които пазѣли известни проходи или извършвали държавна работа-повинность. Това сж тѣй нареченитѣ привилегировани селища, въ които на турцитѣ е било забранено да се заселватъ, и селянитѣ сж били господари на цѣлото селско землище. Презъ XIX в. мнозина отъ селянитѣ чифлигари чрезъ спестявания успѣли да си закупятъ отъ бейоветѣ си известни дѣлове земя и да станатъ собственици. Тоя процесъ на земеснабдяване и земе-

притежание се засилил следъ руско-турската война — следъ освобождението на България и особено следъ основаването на Вътрешната македонска революционна организация. Тогава бейоветъ отъ страхъ и несигурностъ не смѣли да сж по чифлицитъ си, продавали частъ или изцѣло собствената си земя на селянитъ по отдѣлно на лице или кооперативно на всички селяни, които после раздѣляли закупения чифликъ помежду си. По сжщото време турското правителство, съ цель да увеличи приходитъ на държавата и да тури редъ на държавнитъ приходи по поземления данъкъ, наредило да бждатъ снабдени всички собственици съ крепостни актове—тапии—срещу известно заплащане. Мнозина отъ чиновниците, които снабдявали селянитъ съ тапии, по взаимно разбирателство снабдявали отдѣлни лица или цѣли села, чрезъ заплащане, съ крепостни актове за смѣтка на държавни земи и гори. По такъвъ начинъ аграрниятъ въпросъ, въпросътъ за снабдяване населението и селищата съ собствена земя, негласно и постепенно, почти се разреши въ полза на селянитъ, които въ Македония въ мнозинството си сж българи. И когато въ Ньойи гръцкиятъ представителъ г. Вѣнизелосъ предложи фамозната формула за смѣна на малцинствата, той е мислѣлъ, че българитъ отъ Западна Тракия, Източна и Южна Македония, които влѣзоха въ границитъ на гръцката държава, не притежаватъ никакви земи, че тѣ сж обикновени **наематели**, изполджии на турскитъ бейски и пашовски земи и че при тѣхното изселване гръцката държава нѣма нищо да имъ плаща. Смѣсената комисия по гръцко-българското изселване, обаче, се натъкна на друго положение и, ако г. Вѣнизелосъ знаеше това, би измислилъ и би предложилъ въ Ньойи друга формула за смѣната на „българското малцинство“, безъ на това „малцинство“ да му се плати нѣщо за неговия имотъ.

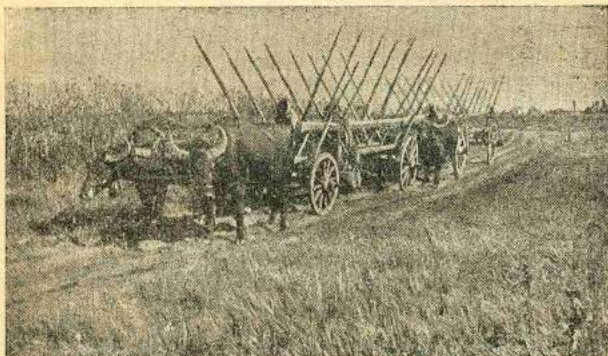
ХІ. Поминѣкъ.

Главниятъ поминѣкъ на населението на Македония е земедѣлието. Съ земедѣлие се занимаватъ както селянитѣ, тъй и голѣма частъ отъ гражданитѣ. Но последнитѣ се занимаватъ още и съ рѣчна индустрия — занаятчийство и търговия. Съ земедѣлие се занимава приблизително 80—85% отъ населението въ Македония. Почвенитѣ и климатическитѣ условия въ Македония сѣ благоприятни за това главно занаятие. Както споменахъ по горе, въ Македония има обширни полета, дълги рѣчни наносни равнини и много планински котловини. Много отъ полетата, които се включватъ въ отвора на третата планинска джга и морския брѣгъ, каквито сѣ Драмското, Сѣрското и Солунското поле, даватъ две реколти.

Отъ земедѣлскитѣ произведения първо мѣсто по количество засѣта площъ и производство заематъ зърненитѣ храни: пшеница, ржжъ, ечмикъ и царевица, които сѣ достатѣчни да изхранватъ не само полското и планинско македонско население, но има и излишѣци за износъ: отъ Леринско-Битолското поле — за Албания, а отъ Скопско и Овче поле — за Моравско и Стара Сърбия.

Земитѣ въ Македония се стопанисватъ по двуполната система и съ примитивни земедѣлски сѣчива. Въпрѣки това, срѣдното производство на зърненитѣ храни тамъ отъ декаръ е съ 20% по-големо, отколкото това въ старитѣ предѣли на Царството: 119 кгр. въ Македония срещу 100 кгр. въ старитѣ предѣли.

Отъ търговско-индустриалнитѣ земеделски растения първо мѣсто заема **тютюнътъ**. Македонскитѣ тютюни, особено ония отъ източна Македония и западна Тракия, поради своя ароматъ и качество сж известни въ цѣлия свѣтъ и се пласиратъ на висока цена. Споредъ даннитѣ, които дава Карлъ Мюллеръ, германски търговски аташе въ Турция, въ своята книга „Производство, обработка и търговия съ тютюна въ Европейска Турция“,

На работа въ полето — Солунско

издадена презъ 1912 година, засѣтото пространство и произведенъ тютюнъ презъ 1910 година въ 966 селища отъ южна и източна Македония, е: 142,663 дюлюми (единъ дюлюмъ равенъ 1600 кв. метра), съ общо производство 18,688,500 кгр. И понеже тогава единъ килограмъ тютюнъ се продавалъ надъ 150 сегашни български левове, получава се баснословната цифра 2,803,275,000 лева. Отъ казаното се вижда, какво грамадно стопанско значение има тютюневата култура за населението и държавата,

къмъ която принадлежи тая частъ отъ македонската земя. Следъ голѣмата Свѣтовна война тютюневата култура се твърде много разширила, както въ земитѣ, присъединени къмъ гръцката държава, тъй и въ тия — къмъ сръбската. Въ западна Македония главенъ тютюневъ производителенъ центъръ презъ сръбския режимъ стана градъ Прилепъ.

На трето мѣсто идватъ **влакнодайнитѣ** и после **маслодайнитѣ** и други **индустриални растения**. Отъ влакнодайнитѣ растения най-широко мѣсто заема **памукътъ**, който се отглежда въ южна и източна Македония, а най-вече въ Сърско и Солунско, а следъ това въ Драмско и Кожанско. Помалко той се отглежда въ Петричко, Св. Врачко, Гевгелийско, Тиквешко и Леринско. Най-доброкачествениятъ памукъ е сръбскиятъ.

Ленътъ и конопътъ се отглеждатъ въ ограничено количество и то само за домашно употребление.

Индийскиятъ конопъ, отъ който се получава наркотичното вещество „хашишъ“, сжщо се култивира въ Македония.

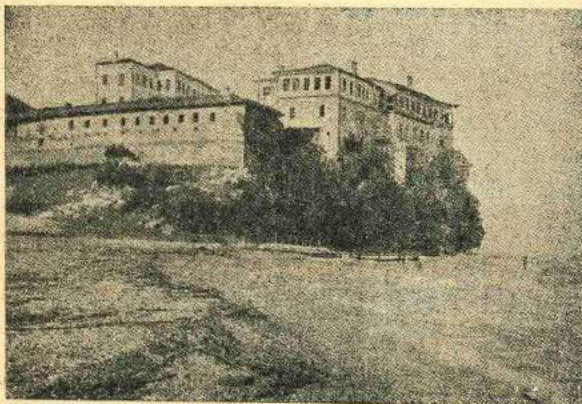
Отъ **маслодайнитѣ** култури първо мѣсто заема **сусамътъ**, който се сѣе най-много въ Солунското и Сърското поле. Сусамътъ се сѣе заради плоднитѣ му зърна, отъ които се получава сусамено масло — шарлаганъ. Частъ отъ сусамовото зърно се употребява за мѣстни нужди, а частъ — за износъ.

Макътъ или, както мѣстното население го нарича, **афионътъ** се отглежда най-много въ Овче поле, Радовишко, Тиквешко, Солунско и Сърско. Следъ завземането на Южна Македония отъ гърцитѣ и настаняването тукъ на преселници гърци отъ Мала Азия и Кавказъ засаждането на макукъ се прекрати, тъй като пришелцитѣ гърци не умѣятъ да го отглеждатъ. Макътъ се сѣе за доби-

ване на опиумъ (афионъ), който се добива отъ млѣкото, получено чрезъ спираловидно леко нарѣзване на маковата шушулка, както и за семето му, отъ което се получава шарлаганъ.

Анасонътъ се сѣе най-много въ източна Македония и предимно въ Сѣрско и Солунско.

Слънчогледътъ, като маслодайно растение, не се отглежда въ Македония.

Манастирътъ Св. Наумъ на Охридското езеро

По Бѣломорското крайбрѣжие и островъ Тасосъ се отглежда маслината, отъ която се получава доброкачественъ зехтинъ и маслини за храна.

Оризътъ, който спада къмъ търговскитѣ растения, се отглежда най-много въ Сѣрско, Солунско, Петричко, Струмишко и Кочанско. Оризовата култура ще може да се увеличи повече, следъ като се пресушатъ многото блата въ южна Македония и като се укрепатъ коритата и, главно, устията на голѣмитѣ македонски рѣки.

Отглеждането на **захарното цвекло** не е разпространено въ Македония, тъй като тукъ презъ турско време се внасяше захаръ отъ чужбина на доста ниска цена. Готова захаръ се внасяла въ Македония и презъ времето на гръцкия и сръбския режимъ.

Баривата, зеленчуцитѣ и бостанитѣ се отглеждатъ навсѣкжде въ Македония. Почвенитѣ и климатичнитѣ условия сж много благоприятни за тая култура. Най-доброкачественъ зеленчукъ се получава въ Сърско, Солунско, Енидже-Вардарско, Мъгленско, Гевгелийско, Скопско и Ресенско. Прочути сж Енидже-Вардарскитѣ, Сърскитѣ и Тиквешкитѣ дини; а Мъгленско-Воденскиятъ **червенъ пиперъ** поради своя ароматъ и цвѣтъ се търси въ чужбина.

Голѣмо стопанско значение има отглеждането на **лозата**, отъ която се получава доброкачествено вино. Лозарството е най-много разпространено въ Велешко, Тиквешко, Леринско, Воденско, Негушко, Гумендженско, Валандовско и Мелнишко. Най-доброкачествени вина, които се ползватъ съ добро име, се получаватъ въ Негушъ и Гумендже. Прочуто е воденското, гумендженското, валандовското десертно грозде, което се отглежда на одрини (асми). Лозарството въ южна Македония сега е западнало, поради върлуваща тукъ болестъ по лозята — **филоксерата**.

Голѣмо стопанско значение за поминъка и търговията има и отглеждането на **черницата**, отъ листата на която населението храни копринената буба. Главни бубарски центрове сж: Воденско, Гумендженско, Гевгелийско, Дойранско, Кукушко, Демиръ-Хисарско, Сърско и Драмско. Тукъ се получаватъ милиони килограми пашкули, които се закупватъ отъ пълномощници на голѣми европейски, главно италиански и френски фирми. Тъй, отъ Гевгелийско презъ турско време се изкарваха годишно 2 мил.

оки пашкули, отъ Гумендженско — $1\frac{1}{2}$ милиона, отъ Воденско — 1 милионъ и пр. До 60-тѣ години на миналия вѣкъ главенъ центъръ, гдето се точела коприна, билъ градецътъ Гумендже. Следъ като бѣ направена ж. п. линия Солунъ—Скопие и следъ като бѣ основанъ градецътъ Гевгели, последниятъ стана важенъ пазаренъ центъръ на пашкули. Когато следъ 1913 година гърцитѣ присвоиха Южна Македония, тѣ построиха модерна копринена фабрика въ Гумендже, която работи и сега. Бубарството въ южна Македония е на западане, тъй като дошлитѣ заселници гърци изсѣкли за отопление милиони черничеви дръвчета, главно въ Кукушко, Демиръ-Хисарско и Драмско.

Фуражното производство въ Македония въ сравнение съ наличния едъръ и дребенъ добитъкъ е съвсемъ недостатъчно. Слабото производство на фуражъ, обаче, се допълва отъ обстоятелството, че зимата въ по-голѣмата частъ отъ македонската земя е сравнително мека и кжса. Дребниятъ добитъкъ отъ високитѣ и по-студенитѣ мѣста презъ зимата слиза на къшла въ по-низкитѣ мѣста и главно въ Солунско, Сърско и Драмско.

Макаръ климатичнитѣ и почвенитѣ условия на много кжтища отъ македонската земя да сж твърде благоприятни за **овощарство**, поради липса на държавна подкрепа и сигурност то е слабо развито. Най-важни овощарски производителни центрове сж: Паланечко, Тетовско, Тиквешко, Мъгленско, Воденско и Ресенско. Получаванитѣ тукъ овошки — череши, круши, ябълки, смокини, калинки — се отличаватъ съ своя видъ и ароматъ.

Индустрията въ Македония е слабо развита. Мелницитѣ сж обикновени. Модерни мелници за зърнени храни има главно въ Солунъ, Скопие и Битоля, а маслодайни — въ Кавадарци, Радовишъ

и Струмица. Текстилни фабрики има въ Воденъ, Негушъ, Солунъ и Съръ. Развита е тютюневата индустрия съ важни центрове: Драма, Кавала, Съръ, Солунъ, Скопие и Прилепъ, гдето има голъми тютюневи складове и работилници.

Въ градоветъ, които въ Македония сж много и чести, жителитъ се занимаватъ съ търговия и разни занаяти, както тия въ старитъ предъли на Царството. Има градове, въ които известни занаяти преобладаватъ. Така, Охридъ и Костуръ се славятъ като кожухарски центрове; Прилепъ и Неврокопъ — като медникарско-желъзарски промишлени центрове; Скопие и Кукушъ — като общарски; Велесъ и Сѣботско — като грънчарски и пр.

Скотовъдство. Както въ старитъ предъли на Царството, така и въ Македония всѣко земеделско семейство има по нѣколко глави едъръ добитъкъ, който му е необходимъ за упражняване на главното му занятие. Разполага сжщо и съ дребенъ добитъкъ — овце и кози, както и съ домашни птици — кокошки, гъски, пуйки. Планинскитъ жители отглеждатъ дребенъ добитъкъ въ по-голъмъ брой, а нѣкои — въ Гостиваръ и Кичево — сж голъми скотовъди, притежаващи по нѣколко стотинъ и хиляди глави дребенъ добитъкъ. Дребниятъ добитъкъ се отглежда за месото, кожата и млѣкото, отъ което се приготвява масло и сирене. Прочуто е шарското жълто сирене. Македония е страна съ такива благоприятни условия, че скотовъдството може да се разшири до такава степенъ, щото млѣчните продукти не само да задоволятъ мѣстнитъ нужди, но да има и за износъ.

Такъвъ бѣше въ общи черти поминѣктъ на македонското население презъ турския режимъ. Гърцитъ и сърбитъ, които следъ 1913 година въдвораха своя режимъ въ Македония, направиха твърде малко за стопанския възходъ на тая благодатна

страна. Нѣщо повече — тѣхниятъ режимъ прѣчелъ за нейния стопански напредѣкъ, за да не се прѣчи на стопанството въ старитѣ предѣли на Сърбия и Гърция. Интересни сж сведенията, които дава грѣцката статистика отъ 1927 година за стопанското състояние на Македония подъ грѣцка властъ. Като направимъ едно сравнение между цифритѣ за засѣтитѣ пространства и полученото производство за 1914 и 1927 година, ние установяваме следното:

1. Зърнени храни	Засѣто пространство презъ 1914 —		2,076,744	дек.
	" " " 1927 —		3,163,129	"
	Производство	" " въ повече " 1927 —	1,086,385	"
		" " " 1914 —	247,600,007	кгр.
		" " " 1927 —	268,495,700	"
"	въ повече " 1927 —		20,895,693	"
2. Варива	Засѣто пространство презъ 1914 —		107,612	дек.
	" " " 1927 —		131,414	"
	Производство	" " въ повече " 1927 —	23,802	"
		" " " 1914 —	8,696,611	кгр.
		" " " 1927 —	7,024,500	"
"	въ по-малко " 1927 —		1,672,111	"
3. Зеленчуци	Засѣто пространство презъ 1914		86,451	дек.
	" " " 1927		56,713	"
	Производство	" " въ по-малко " 1927	29,738	"
		" " " 1914	40,821,978	кгр.
		" " " 1927	23,432,700	"
"	въ по-малко " 1927		17,389,278	"
4. Тютюнъ и тър- говско-индустри- ални растения	Засѣто пространство презъ 1914		272,215	дек.
	" " " 1927		566,752	"
	Производство	" " въ повече 1927	294,537	"
		презъ 1914	19,401,880	кгр.
		" " " 1927	39,292,100	"
"	въ повече " 1927		19,890,220	"

5. Гривень фуранъ	Засѣто пространство		презъ 1914	112,225	дек.
	" " "		" 1927	124,263	"
	" " въ повече		" 1927	12,038	"
	Производство		" 1914	22,853,342	кгр.
	" " "		" 1927	36,365,600	"
	" " въ повече		" 1927	13,512,258	"

6. Лося	Засѣто пространство		презъ 1914	168,155	дек.
	" " "		" 1927	90,466	"
	" " въ по-малко		" 1927	77,689	"
	Производство		" 1914	34,527,101	кгр.
	" " "		" 1927	16,031,500	"
	" " въ по-малко		" 1927	18,495,601	"

7. Оризъ и други	Засѣто пространство		презъ 1914	4,835	дек.
	" " "		" 1927	нѣма сведение	
	Производство		" 1914	947,204	кгр.
	" " "		" 1927	нѣма сведение	

8. Общъ сборъ	Общо засѣто простр.		презъ 1914	2,828,237	дек.
	" " "		" 1927	4,132,737	"
	" " въ повече		" 1927	1,304,500	"
	Общо производство		" 1914	374,848,823	кгр.
	" " "		" 1927	390,642,100	"
	" " въ повече		" 1927	15,793,277	"

9. Скотовѣдство	Едъръ добитѣкъ общо		презъ 1914	428,436	глави
	" " "		" 1927	602,795	"
	" " въ повече		" 1927	174,359	"
	Овци		презъ 1914	1,650,421	"
			" 1927	1,530,528	"
	Кози	по-малко	" 1927	119,893	"
			" 1914	1,091,138	"
		по-малко	" 1927	892,092	"
			" 1927	199,046	"

Отъ горното се вижда, че общото засѣто пространство съ земеделски култури презъ 1927 г. е било съ 1,304,500 декара въ повече отъ това презъ 1914 г., т. е. съ около 46⁰/₁₀₀ въ повече; а общото производство отъ засѣтитѣ култури презъ 1927 г. е било въ повече само съ 15,793,277 кгр., т. е. само съ 4⁰/₁₀₀ по-голѣмо. Тия цифри ни показватъ, че следъ въдворяването на гръцкия режимъ въ Южна и Източна Македония и настаняването на пришелцитѣ гърци, отъ една страна, има едно бързо и дори прѣкомѣрно увеличение на обработваемата земя, а отъ друга — производството на земеделскитѣ произведения, съ изключение на тютюна, си остава почти такова, каквото е било презъ 1914 год. — преди настаняването на гръцкитѣ пришелци въ Македония. Интересно е още това, че срѣдното производство отъ единица площъ на всички групи земеделски растения е значително по-низко презъ 1927 г., отколкото е било презъ 1914 год. Така, презъ 1914 год. срѣдното производство отъ единъ декаръ зърнени храни е било 119 килограма, а презъ 1927 г. то е било само 85 килограма. Сжщото нѣщо виждаме и въ другитѣ групи земеделски растения. Отъ това следва да се заключи, че гръцкитѣ пришелци и, въобще, гърцитѣ не сж добри земеделци и че за по-целесъобразно използване природнитѣ сили на македонската земя, потрѣбна е коравата ржка и прословутото трудолюбие на българина, който по силата на конвенцията за „доброволно изселване“ бѣ прогоненъ отъ родната му земя, въ която трѣбва отново да бжде въдворенъ. Тоя измжченъ край — Източна и Южна Македония — трѣбва да бжде напълно побългаренъ, защото, като крайграниченъ, върху него лежи сигурността на българската държава и търговско-стопанското преуспѣване на цѣлокупния български народъ.

ХІІ. Население

Македония е страна съ пѣстро население. Това се дължи на географското ѝ положение и политическата ѝ сѣдба. Историята заварва тукъ македонцитѣ, които при Филипа II разширили държавата си въ полуострова. Мѣстнитѣ траки и илири презъ IV—VII в. при нашествието на варваритѣ били унищожени. Остатѣкъ отъ тѣхъ сѣ македонцитѣ-куцовласи. На югъ отъ тѣхъ населявали гърцитѣ, които наричали македонцитѣ варвари, а на изтокъ били тракитѣ.

Отъ посланията на ап. Павелъ знаемъ, че въ македонскитѣ градове Филипи, Солунъ, Верей и пр. презъ първия вѣкъ на нашата ера е имало еврейски колонии, които приели християнството и образували образцови християнски общини.

Покрай брѣговетѣ на Егея, вѣкове преди Р. Хр., гърци сѣ основали свои колонии, властѣта на които не се простирала вѣнъ отъ стениѣ на крепостѣта имъ. Тѣ, обаче, сѣ упражнявали културно влияние върху мѣстнитѣ крайбрѣжни жители.

Презъ 168 година пр. Р. Хр. Македония паднала подъ владичество на римлянитѣ, които, за да държатъ въ покорство страната, настанили въ крепостнитѣ градове свои гарнизони, като основали и нови крепости. Една отъ тѣзи крепости е **Топирусъ**, на устието на р. Места. Римската властъ създавала тукъ миръ и спокойствие, които спомогнали да се издигне благосѣстоянието на населението и да се разшири романизацията и

елинизацията на мѣстното население. Трако-илиритѣ постепенно се претопявали отъ по-културнитѣ гръко-римски срѣди въ селищата, гдето имало колонисти.

Но спокойствието на Македония, както и на цѣлия Балкански полуостровъ, траяло твърде малко. Отъ третия вѣкъ следъ Р. Хр., се почнало вътрешното разложение на римската империя—отъ когато започнало нахлуването на варварски народи. Първи нахлули остготитѣ, а следъ тѣхъ—хунитѣ и вестготитѣ, които опустошавайки земитѣ на полуострова, стигали до Цариградъ и Пелопонесъ и се отпращали къмъ Италия. Византийски хроници отбелязватъ, че следъ хунското нашествие били унищожени 70 града въ полуострова, и че отъ Нишъ на югъ се виждали само пустиня, пожари и развалини.

Въ опустошенитѣ земи на източната империя отъ V в. почнали да нахлуватъ и да се заселватъ славянски племена, които стигнали до Цариградъ, до брѣговетѣ на Егея и Пелопонесъ. Императорътъ Анастасий, за да спаси столицата си отъ тия нашествия, издигналъ предъ нея въ 512 г. дългата, Чатаалджанска стена. Славянското заселване продължило близо 1½ вѣка, докато цѣлиятъ Балкански полуостровъ билъ пославянченъ, съ изключение на Пелопонесъ, Епиръ и частъ отъ сегашна Алабания.

Славянитѣ, които се заселили на Балканския полуостровъ сж дошли тукъ по два пѣтища: едни отъ Дакия, а други отъ къмъ Панония. Първитѣ, наречени **дакийски славяни**, заели юго-източната, срѣдната и източната частъ на Балканския полуостровъ, т. е. областитѣ: Добруджа, Мизия, Моравско, Тракия и Македония. Тѣ сж били въ постоянни войни съ Византия. Вторитѣ, наречени

панонски славяни, заели северо-западната частъ на полуострова, гдето сж областитѣ Словения, Славиния, Хърватско, Далмация, Босна и Херцеговина, Рашка и Шумадия.

Следъ като се образувала Дунавска България (681 г.), дакийскитѣ славяни при царуването на Персиана, Бориса и Симеона се обединили въ единъ народъ подъ име **българи**, а вторитѣ образували три групи: **сърби**, **харвати** и **словенци**. Така историческата сждба опредѣли на южнитѣ славяни мѣстата и земитѣ, въ които живѣятъ и днесъ.

Презъ втората половина на XIV в. Македония паднала подъ владичеството на османскитѣ турци. Нашествието имъ е било причина да се настанатъ въ Македония турци. Масово тѣ заселили една тѣсна ивица земя отъ Драма и Кавала до Шипъ и Кочани. Турци се заселили и въ всички македонски градове, но никжде тѣ не представлявали мнозинство.

Едновременно съ турцитѣ въ Македония дошли и цигани, а презъ XV в. и евреи, избѣгали отъ Испания. За да държатъ въ покорство завзетитѣ земи, турцитѣ прибѣгнали къмъ помюсюлманчване на мѣстното българско население, като това въ Родопитѣ, Мъгленско, Тиквешко и пр. Така се появили помацитѣ.

Презъ XVIII и XIX в. откъмъ Албания почнали да нахлуватъ въ северо-западнитѣ покрайнини на Македония албанци, които били покровителствувани отъ турското правителство. Благодарение на това албанцитѣ въ нѣкои западни околии се увеличили, но не станали по-многобройни отъ българитѣ.

Въпрѣки всички тия нахлувания на чужди народи, въпрѣки обстоятелството, че гръцката патриаршия веднага следъ падането на България подъ турска властъ (1393 г.) бѣ станала духовенъ ржководителъ на цѣла Южна и Източна Македония, а

следъ унищожаването на Охридската архиепископия (1767 г.) и на северозападнитѣ ѝ покрайнини, етническиятъ ликъ на Македония въ течение на 13 вѣка си остана предимно български. Обстоятелството, че българинътъ и презъ турското владичество бѣ наложилъ своя езикъ въ градскитѣ пазари и въ чаршията и че турскитѣ административни и сѣдебни власти не можеха да вършатъ работата си безъ преводчици, показва, че българитѣ въ Македония сѣ били мнозинство. Това твърдятъ и чужди пжтешественици и учени като французитѣ Пуквилъ, Кузинери, Ами-Буге, Лежанъ, Ламушъ, Десбонъ; нѣмцитѣ Гризебахъ, Лескинъ, Вайгантъ и др.; англичанитѣ Макензи и Ирби, Блътъ, Тозаръ; сърбитѣ Верковичъ, Давидовичъ, Вукъ Караджичъ; руситѣ Григоровичъ, Гилфердингъ, Мюлюковъ, Кондаковъ. Сжщото твърдятъ и словашки, словенски и полски слависти. Етническиятъ образъ на Македония сѣ надмощие на българитѣ сѣ представили на карти следнитѣ учени: Шафарикъ—чехъ (1842 г.), Ами-Буге—французинъ (1847 г.), Давидовичъ—сърбинъ (1848 г.), Дежарденъ—французинъ (1841 г.), Лежанъ (1861 г.), Ханъ—австриецъ (1861 г.), Макензи и Ирби—англичанки (1876 г.); Кипертъ—германецъ (1876 г.); Марковичъ—русинъ (1867 г.) и др. Картитѣ на всички споменати учени отбелязватъ, че българитѣ въ Македония сѣ мнозинство и обхващатъ естественитѣ граници на Македония.

Но нека да видимъ какво говорятъ статистическитѣ данни. Споредъ тѣхъ етническиятъ образъ на Македония до 1912 г. — до Балканската война, представлява следното: броятъ на населението въ Македония въ нейнитѣ географски граници, споредъ В. Кжнчовъ (Македония. Етнография и статистика, стр. 289), достовѣрността на статистичнитѣ сведения на когото се подкрепя отъ чужди

географи, като проф. д-ръ Вейгандъ и др., възлиза на 2,258,224 жители, отъ които **българи**—1,181,336 жители, **турци**—499,204 жит., **гърци**—228,702 жит., **арнаути** (албанци)—128,711 жители, **власи**—80,764 жители, **евреи**—68,846 жители, цигани—54,557, сърби 700 и разни др.—15,410 жители. Както се вижда отъ горнитѣ цифри, българитѣ по численостъ стоятъ на първо мѣсто и сж **мнозинство** не само по отношение на всѣка една народностъ, но и спрямо общия брой на жителитѣ отъ всички народностни групи взети наедно.

По околии **българитѣ** сж били както следва: Малашевска, Разложка, Тиквешка, — 90—97%, Криворѣчна Паланка, Кратовска, Воденска, Прилепска, Неврокопска и Горно-Джумайска — 80—90%, Кичевска, Енидже-Вардарска, Прешовска, Рѣканска, Охридска и Кумановска — 70—80%, Петричка, Костурска, Велешка, Мелнишка, Леринска, Демирѣ-Хисарска и Битолска — 60—70%, Щипска, Радовишка, Гевгелийска, — 40—50%, Сѣрска, Зѣхненска, Дойранска и Драмска — 30—40%, Лжгадинска и Кайлярска — 20—30%, Солунска, Берска, Кавалска и Св. Горска — 10—20% и Анаселечка, Правишка и Сарж-Шабанска — 2—10%.

Турцитѣ по численостъ сж били втора народностна група. Мнозинство тѣ сж били въ Сарж-Шабанска околия — 85%, Кайлярска — 70%, Кавалска — 60%, Дойранска — 59%, Кожанска — 58%, Радовишка — 55%, Щипска — 53% и Лжгадинска — 50%.

Гърцитѣ сж били мнозинство само въ следнитѣ три околии: Населичка — 94%, Касандѣрска — 88% и Гребенска — 65%. Въ всички други околии броятъ имъ е незначителенъ и, въобще, ги нѣма.

Албанцитѣ не сж представлявали мнозинство въ нито една македонска околия. Съ по-значителенъ

процентъ тѣ сж били въ следнитѣ околии : Рѣканска — 27⁰/₀, Прешовска, Тетовска и Дебърска — 25⁰/₀, Кумановска — 14⁰/₀, Скопска — 13⁰/₀, Охридска — 12⁰/₀ и Битолска — 9⁰/₀.

Власитѣ сж прѣснати по планинскитѣ селища, разположени по билата на Пиндѣ, Докса, Кожухъ и Паякъ планини. Съ по-значителенъ процентъ тѣ сж били въ околиитѣ Гребенска — 32⁰/₀, Гевгелийска — 26⁰/₀, Берска — 20⁰/₀ и Битолска — 15⁰/₀.

Евреитѣ само въ гр. Солунъ представлявали 35⁰/₀ отъ населението му. Въ другитѣ околии тѣ сж отъ 1—2⁰/₀ и то само въ градоветѣ.

Следъ голѣмата Свѣтовна война и следъ приложението на конвенцията за „доброволно изселване“ на малцинствата, процентното отношение на народноститѣ, особено въ Източна и Южна Македония, безспорно, се е измѣнило; тукъ се заселиха гърци отъ Турция, България и Русия и сърби отъ Босна, Херцеговина и Черна-гора, а се изселиха много българи и турци, които въ изгнаничеството си изпитватъ носталгия къмъ бащинитѣ си огнища и къмъ родината си.

ХІІІ. Политическа сѣдба на Македония

Политическата сѣдба на Македония е преизпълнена съ превратности. Поради географското ѝ положение, мекия ѝ климатъ и плодородната ѝ почва Македония била прицелна точка на завоевателни нападения на сѣседни и далечни народи.

За основателъ на македонската държава се смѣта Пердикъ І, царувалъ въ VII в. пр. Р. Хр. Държавата му обхващала земитѣ между Кожухъ и Нича, Вичъ и Круша-планина и рѣкитѣ Бистрица и Вардаръ. При неговитѣ наследници македонската държава се разширила на югъ до Камбунската планина и Олимпъ, на северъ и западъ до Шаръ планина и Западно-Македонскитѣ планини, а на изтокъ — до р. Струма. Отначало столица на държавата е билъ гр. Едеса (Воденъ), а при Архелай (473 — 396) тя била пренесена въ Пела (с. Постолъ), юго-източно отъ Енидже-Вардаръ. Филипъ II разширилъ границитѣ на държавата си далечъ на северъ до р. Дунавъ, на изтокъ — до Странджа-планина, а на югъ до Пелопонесъ. Неговиятъ синъ Александъръ Велики присѣдинилъ къмъ държавата си цѣла предна Азия, като съ войскитѣ си достигналъ р. Индъ. Когато следъ смъртъта му (323 г. пр. Р. Хр.) обширната му държава се разпаднала на три части — Сирия, Египетъ и Македония, земитѣ отъ Македония и Турция подъ управлението на Антипатъръ образували една държава подъ име **Македонско царство**. Скоро следъ това Северна, Срѣдна и Южна Гърция се откъснали отъ македон-

ската държава и образували две държавици: **Ахейски** и **Етолийски** съюзъ. Древната македонска държава съществувала до 168 г. пр. Хр., когато при Персей римскиятъ пълководецъ Емилий Павелъ въ боя при Пидна (близо до Олимпъ), като разбилъ македонскитъ войски, заловилъ последния македонски царъ съ цѣлото му семейство и, окованъ въ вериги, го довелъ въ Римъ като пленникъ. Македония оттогава вече станала римска провинция.

Когато отъ IV в. въ Източната римска империя поради политически и религиозни борби почнали да нахлуватъ варварски народи, които я разорили и почти обезлюдили, старитъ македонци били избити, като малъкъ брой отъ тѣхъ се прибрали въ планинскитъ недостъпни земи. Отъ V до VII в. тукъ почнали да се заселватъ славянски племена. Македонскитъ славяни, както и другитъ южни славяни, почнали да живѣятъ разпокъсани на племена. Тѣ обсаждали гр. Солунъ, за да го превзематъ и да образуватъ самостоятелна държава, но не успѣли.

Презъ великото преселение на народитъ частъ отъ приволжскитъ българи се придвижила къмъ югозападнитъ прибрѣжни области на днешна Украйна. Къмъ срѣдата на VII в. Исперихъ, възползуванъ отъ затрудненията на византийския императоръ Константинъ IV Погонатъ, миналъ рѣка Дунавъ при устието ѝ, завладѣлъ земитъ между Стара-планина и Дунава и въ 681 г. основалъ **Дунавска България**. Българскиятъ ханъ Крумъ, следъ като превзелъ София, е първиятъ отъ българскитъ владѣтели, който се е упжтилъ къмъ Македония по течението на р. Струма. При царуването на **Персианъ** (836 — 852 г.) къмъ българската държава били присъединени македонскитъ земи отъ Струма до Шаръ-планина и Охридъ, а при Бориса (852 — 889 г.) цѣла Македония влѣзла въ границитъ на българската дър-

жара. Когато при Бориса българитѣ се покрѣстили (865 г.), всички славяни, влизащи въ държавата му, заедно съ прабългаритѣ, се обособили въ единъ **народъ** съ име **българи**. Оттогава вече политическата сждба на Македония е тѣсно свързана съ българската държава и съ българския народъ. Преславъ, Търново и Охридъ съ еднаква енергия творятъ българската култура и книжнина, която отъ България се пренася и въ други славянски страни.

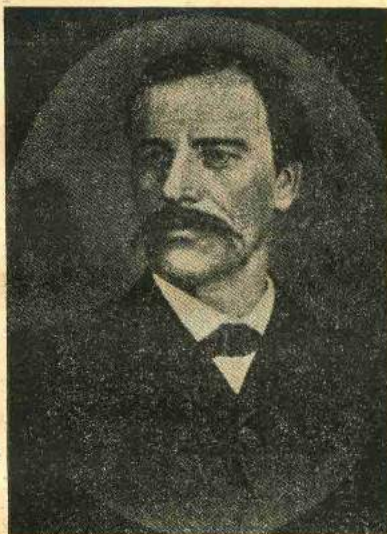
Презъ 1018 г. византийскиятъ императоръ Василий II Българоубиецъ покорилъ цѣла Западна България — Македония и отъ нея образувалъ „**тема България**“ съ седалище отначало Охридъ, после Скопие и най-сетне Сръдецъ (София). Презъ това иго македонскитѣ българи отъ Прилепско, Скопско и Струмишко подъ водителството на Петъръ Дѣлянъ (1040 г.), Георги Войтехъ (1072 г.) и др., възстанали, за да премахнатъ инородното политическо иго.

Презъ 1186 г. боляритѣ Петъръ и Асенъ възстанали и основали между Дунава и Стара-планина второто българско царство съ столица Търново. Почти едновременно и македонскитѣ боляри отъ Струмишко и Пиянецко се възбунтували противъ византийцитѣ. По-късно боляринътъ Хризъ основалъ автономна Струмишка държава съ силна крепостъ Просѣкъ на Вардарската тѣснина Демиръ-капия. Калоянъ, третиятъ братъ на основателитѣ на второто българско царство, безъ да срѣща прѣчки, съ войскитѣ си се явилъ подъ стениитѣ на гр. Солунъ, обсадилъ го, за да го превземе. Македонскитѣ българи, презъ земитѣ на които миналъ Калоянъ съ войскитѣ си, се отнесли къмъ него съчувствено и на похода му погледнали като на освободително дѣло. При Асенъ II (1218—1241 г.) вече цѣла Македония влиза въ границитѣ на българската държава. Следъ неговата смъртъ настѣпили тежки времена за

българската държава. Отъ северъ почнали да я нападатъ татарски орди, да я ограбватъ и ослабватъ. По това време сръбскиятъ кралъ Милутинъ (1282—1321) присъединилъ къмъ Сърбия македонскитѣ градове Скопие, Тетово и Дебъръ. При Стефанъ Душана (1331—1355 г.) сърбитѣ завладѣли градоветѣ Прилепъ, Воденъ и Съръ. Византийцитѣ, отъ друга страна, завзели юго-западнитѣ земи на Македония, та при българския царъ Иванъ Александъръ (1331—1371 г.) въ границитѣ на българската държава останали само земитѣ отъ северо-източна Македония. Така разпокъсана, Македония останала и при наследниците на Иванъ Александра, при царуването на които България съ Македония били покорени изцѣло отъ османскитѣ турци (1393 г.). Първиятъ турски военачалникъ, който е нахлулъ въ Македония е Евреносъ бей. Презъ 1362 год. той успѣлъ да завземе цѣла Източна Македония съ гр. Съръ и достигналъ до гр. Воденъ. Близко до р. Колудей Евреносъ бей основалъ новъ градъ—Енидже-Вардаръ. Презъ следващитѣ 12 години османитѣ покорили цѣла Македония, която владѣха до 1912 година—цѣли 536 години. И въпрѣки това, етническиятъ образъ на Македония не бѣ сжществено измѣненъ. Както се спомена по-горе, пжтешественицитѣ и ученицитѣ, които сж обходили Македония презъ XIX в., я заварватъ предимно българска, а за българското население даватъ ласкави отзиви като трудолюбиво и ученлюбиво, макаръ то да е било поставено въ положението на рая (роби).

Презъ 1912 г. България, Сърбия, Черна-гора и Гърция се съюзили и обявили война на Турция, за да освободятъ владѣянитѣ отъ Турция области — Тесалия, Епиръ, Македония, Стара Сърбия и Тракия. Турция бѣ бита и почти изгонена отъ Балканитѣ, като се задържа въ Цариградския полуостровъ на

изтокъ отъ Чаталджа. Въпрѣки яснитѣ клаузи на договора между балканскитѣ съюзници, сѣрбитѣ и гѣрцитѣ не отстѣпиха на България окупиранитѣ отъ тѣхъ македонски земи, поради което се обяви Междусъюзническата война, въ която се намѣсиха Румѣния и Турция. Краятъ на тая война е известенъ

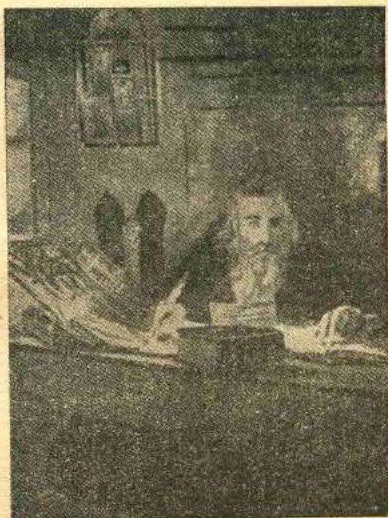
Г. С. Раковски

на всички ни. Македония по Букурешкия договоръ (1913 г.) бѣ разпокѣсана на три дѣла, като голѣми части бѣха присѣдинени къмъ сѣрбското и грѣцкото кралство. По такъвъ начинъ Македония презъ 1913 г. се намѣри при сѣщата политическа разпокѣсаностъ, при каквато бѣ заварена отъ османскитѣ турци презъ втората половина на XIV в.

Мирнитѣ договори въ Парижъ презъ 1919 г. узакониха дѣлежа на Македония, като даже нови кжсове македонска земя бидоха придадени на Сърбия и Гърция. Македонскитѣ българи не можаха да се примирятъ съ това положение и проявиха своя протестъ по начинъ, по какъвто го бѣха проявили и срещу турското владичество. Въпрѣки обстоятелството, че България бѣ поставена въ твърде тежко положение, поради сключването на Балканското споразумение и въпрѣки натиска на Англия и Франция да се присъедини къмъ това споразумение, а, следователно, за втори пѣтъ да подпише и потвърди Ньойския диктатъ за дѣлежа на Македония, ни едно българско правителство, за негова честь, не стори това. Българското правителство продължаваше да изчаква благоприятни политически времена, за да осъществи националния идеалъ — освобождението и обединението на всички български земи.

XIV. Поява, сжщина и развой на македонския въпросъ

Презъ епохата на Възраждането идеалътъ на всички българи бѣ единъ: просвѣта, народностно осъзнаване и свобода на цѣлия български народъ, населяващъ земитѣ отъ Дунава до Бѣло-море и отъ Охридъ до Черно-море. Тоя идеалъ бѣ поставенъ отъ светогорския монахъ Паисий Хилен-

О. Паисий Хилендарски отъ Банско

дарски, родомъ отъ гр. Банско, Разложко. Съ своята Славянобългарска история той тури началото на българското възраждане.

Минаха се десетки години въ явна и тайна подготовка, презъ което време българитѣ отъ Добруджа, Моравско, Тимошко, Тракия и Македония се калиха и бориха, докато най-после низвергнаха духовното гръцко иго и почнаха да се групиратъ около своята духовна майка — Българската екзархия. Презъ тоя периодъ отъ време скопскитѣ българи бѣха първи, които презъ 1829 г. подадоха молба до султана и патриарха, да се назначи въ епархията имъ владика българинъ, свещеницитѣ да извършватъ въ църквитѣ богослужението на български езикъ, а въ училището децата да се учатъ на майчиния си езикъ. Следъ издаването на фермана (1870 г.) за учредяването на Българската екзархия, въ границитѣ на която бѣ причислена и Велешката епархия, 90% отъ християнското население на Скопската и Охридската епархия, възъ основа на чл. 10 отъ сжщия ферманъ, поискаха да имъ се изпратятъ владици българи. Сжщото поискаха и кукушани, дойранчани, воденчани и битолчани.

Почти едновременно съ стремежа на българитѣ да се обособятъ въ духовно отношение, изъ тѣхната срѣда се явиха ратници, като Г. С. Раковски и др., които поеха борбата и за политическото освобождение на българскитѣ земи. Протестътъ на българитѣ противъ потисничеството на турското правителство се прояви масово презъ първата половина на миналия вѣкъ въ Тимошко и Моравско, а презъ втората половина на сжщия вѣкъ — въ Срѣдногорието, когато въ това възстание взеха живо участие мнозина македонски българи, най-известни отъ които сж: Спиро Джеровъ отъ Охридъ, Христо Македонски отъ Кукушъ, Георги Измирлиевъ отъ Г. Джумая и др.

Едновременно съ сръдногорци презъ 1876 г. възстанаха и македонскитѣ българи огъ Малашевско, начело на които бѣ застаналъ войводата дѣдо

Василъ Левски

Ильо Марковъ отъ с. Берово. Тѣзи именно възстания предизвикаха презъ сжщата 1876 г. Цариградската посланишка конференция, въ която бѣ подложенъ на разглеждане и разрешение българскиятъ въпросъ, като клонка отъ Източния въпросъ.

Тукъ, въ конференцията, не се е говорѣло за отдѣлнитѣ български области съ тѣхнитѣ географски имена, а изобщо за българи и българска земя, която, поради австро-руско съперничество за сфери

на влияние, бѣ раздѣлена на две части: **Източна България**, съ столица Велико Търново, и **Западна България**, съ столица София. Работата на Цариградската посланишка конференция била преустановена отъ топовни гърмежи, съ които турското правителство обявило, че въвежда конституционно управление въ държавата, съ което се даватъ еднакви права на всички отомански граждани, безъ разлика на вѣра и народностъ. Но турското правителство, както и по-рано при обявяването на хатихумаюма и хатишерифа, и сега не устояло на обещанието си.

Презъ 1877 г. бѣ обявена Руско-турската война, която завърши съ подписването на Санъ-

Христо Ботевъ

Стефанския миренъ договоръ (19. II. ст. ст. 1878 г.) Споредъ тоя договоръ се създаде една България, въ границитѣ на която, съ малки изключения, влизаха земитѣ на Мизия, Тракия Македония и Моравско.

Велика е била радостта на всички българи, когато узнали границитѣ на Санъ-Стефанска България, но голѣмо е било огорчението на македонскитѣ българи и, изобщо, на всички българи, когато се оповестили решенията на Берлинския конгресъ. Възстанията въ Кресненско и Разложко презъ 1878 г., въ Прилепско и Охридско презъ 1881 и 1882 г., станали непосредствено следъ Берлинския конгресъ, представляватъ общенароденъ протестъ на македонскитѣ българи противъ решенията на Берлинъ и откъсването на Македония отъ майката отечество—България. По предложение на английския и австро-унгарския представителъ въ Берлинския конгресъ, Българското княжество е трѣбвало да заеме територията между рѣката Дунавъ и Стара планина съ столица В. Търново. Германскиятъ канцлеръ князь Бисмаркъ съ своята дипломатическа ловкостъ можалъ да примири англо-австрийското съ руското гледище, щото София да бжде столица на българското княжество. Отъ Северна Тракия Берлинскиятъ конгресъ образува автономна областъ, подъ име **Източна Румелия** съ губернаторъ християнинъ. Северна Добруджа бѣ отстъпена на Румъния, понеже Русия присъедини Бесарабия, а Моравско, което въ духовно отношение влизаше въ предѣлитѣ на Българската екзархия, бѣ дадено на Сърбия. Цѣла Македония, тая класическа българска земя, бѣ оставена подъ ту рска власть при щедротото обещание, че въ нея ще се въведатъ реформи за самоуправление. По такъвъ начинъ Великитѣ сили въ Берлинъ раздробиха бѣлг арския въпросъ, който

две години преди това въ Цариградската посланишка конференция представители на сжщитѣ Велики сили разглеждаха като **единъ**, като **български въпросъ**. Въ Берлинъ тѣ създадоха условия за своята бждеща политическа шахматна игра въ Юго-източна Европа. И тѣй, македонскиятъ въпросъ бѣ създаденъ поради съперничество на Великитѣ сили за влияние въ Юго-източна Европа и води своето начало отъ 1878 г.

Водачитѣ на освободителното **общобългарско** движение още презъ днитѣ на заседанията на Берлинския конгресъ открито изказвали своя протестъ. На 29.VIII. 1878 г. въ В. Търново се основало дружество „Единство“, целта на което е била да се ратува за освобождението на всички българи и обединението на всички български земи въ една държава съ граници, очертани въ С. Стефано. Такива дружества се основали въ всички градове, окупирани отъ рускитѣ войски. Когато по-късно избухнали Кресненско-Разложкото възстание и четнишкитѣ движения въ Кратовско и Паланечко, Търновското централно дружество изпратило въ Кюстендилъ и Г. Джумая членовѣтъ отъ настоятелството си Ст. Стамболовъ, М. К. Сарафовъ, Н. Лазаровъ и капитанъ Паница да наблюдаватъ възстанието и да бждатъ въ връзка съ идейния му водачъ охридския митрополитъ Натанаилъ. Сжщитѣ лица настоявали да бждатъ допустнати въ Великото народно събрание и представителитѣ на македонскитѣ бѣжанци. Чрезъ тѣхъ митрополитъ Натаваилъ отправилъ къмъ представителитѣ на Великото народно събрание следния позивъ: „Когато вие ще празнувате голѣмото тържество при откриването на вашето събрание, ще забравите ли вашитѣ братя, потънали въ сълзи и кърви, които съ прострѣни къмъ васъ ржце ви молятъ да имъ дадете време и срѣдства

за последна отчаяна борба съ нашия вѣковенъ притѣснителъ и мжчителъ? Ще извърнете ли очи отъ тѣхъ, ще ги оставите ли да пропаднатъ съвършено? Петстотинъ години нашиятъ народъ въ съвокупната си цѣлостъ (к. н.) носилъ на плещитѣ си тежкото бreme на турския яремъ; петстотинъ години той е живѣлъ съ една едничка надежда да се види единъ день всецѣло освободенъ и независимъ! (к. н.) И ето днесъ на пригответената трапеза не е поканена, освенъ една частъ отъ народа, да се наслади съ преимуществата и приятноститѣ на свободата. . . Полезно ли е това?, сами разсудете, и за премахването на нещастното положение направете това, което го изисква дългътъ на всѣки родолюбецъ и братолюбецъ. Ето, при васъ присъствуватъ представителитѣ на македонскитѣ бѣжанци и възстаници; нихната наскърбена душа и замислено лице сж достатъчни да покажатъ, що е потрѣбно да се прави сега и азъ ви умолявамъ именемъ Бога, именемъ човѣчества, именемъ нашето бждеще и благосъстояние, да се взематъ нуждитѣ мѣрки за достигането нашето единство споредъ С. Стефанския миренъ договоръ (к. н.). Инакъ голѣма отговорностъ ще падне върху тия, които можаха да бждатъ полезни на народа си, а не искаха да сторятъ това!“ Но по натискъ на Англия и Австро-Унгария волята на българитѣ бѣ пречупена, и представителътъ на Царя-освободителя не позволи да се разисква въ събранието по тоя въпросъ. Македония бѣ откъсната отъ живото тѣло на майката отечество — България, обаче духовната връзка и единството бѣ запазено чрезъ Българската екзархия съ духовния ѝ началникъ — екзархътъ. Интересно е да се подчертае, че неслучайно виждаме двама отъ членоветѣ на старото дружество „Единство“ да сж въ Македония по времето, когато се положиха

основитѣ на В. М. Р. О. По това време М. К. Сарафовъ бѣше директоръ на Солунската мъжка гимназия, а Н. Лазаровъ — началникъ на училищния отдѣлъ при Българската екзархия.

Насърдчено отъ извършеното въ Берлинъ спрямо С. Стефанския миренъ договоръ, турското правителство по отношение на българитѣ въ Македония възприе правилото: **раздѣляй и владѣй**. Чрезъ бейове и софти то насъскваше турското население срещу българското, организираше турски чети и покровителствуваше въ Южна Македония гръцки банди, които тероризираха българитѣ. Злодеянията на тия чети, засилени на западъ съ албански, достигнаха до такава степенъ, че създадоха тукъ сжщински адъ. Допискитѣ отъ Македония, печатани въ вестниците отъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ, даватъ ясна представа за тежкото положение на Македония. Нѣкои по-далновидни турски администратори виждаха това и предвидъ угрозата, че Румелийската комисия по изработване органическия уставъ за Източна Румелия може да разпростре реформената акция и въ Македония, по свой починъ предприеха мѣрки за защита на населението отъ действията на появилитѣ се турски и гръцки чети. Такъвъ е битолскиятъ валия Рифатъ паша, който наредилъ въ българскитѣ селища на вилаета му да се организира мѣстна милиция—фариини, които, въоръжени съ държавни пушки, да преследватъ разбойническитѣ шайки. Фарийска милиция бѣ въведена и въ Солунския санджакъ. Благодарение на това, разбойническитѣ шайки и нападенията имъ бидоха ограничени до голѣма степенъ. Помня, че гумендженската милиция бѣ унищожила разбойническата чета на Рамаданъ ага, главата на когото стоя цѣлъ день на върлина всрѣдъ градския площадъ за показъ. Но фариитѣ сжществуваха само една-две години и

бѣха разтурени, понеже тѣ издигаха вѣрата у българитѣ въ самозащитата имѣ, а чрезъ това и надеждата имѣ за извоюване на свободата. Тази вѣра още повече се засили, когато презъ 1885 г. се извърши присъединението на Източна Румелия къмъ Княжеството. „Две трети отъ С. Стефанска България вече е свободна. Редъ е вече и Македония да се освободи“ шепнѣха си македонскитѣ българи. И до настѣпването на тоя моментъ, тѣ започнаха масово да се отказватъ отъ патриаршията и да се групиратъ около Св. екзархия, да откриватъ и поддържатъ свои училища и да чакатъ помощта на своитѣ свободни братя за осъществяване на вѣковния имѣ идеалъ — освобождението и обединението на цѣлокупния български народъ. Въ срещи и събрания, на годѣжи, сватби и вечеринки се пѣха патриотичнитѣ пѣсни на Чинтулова, Ботева, Вазова. И наистина, въ своя културенъ устремъ македонскитѣ българи въ кжсо време надминаха всички етнически групи въ Македония. Единъ висшъ пратеникъ на Високата порта, дошелъ въ Прилепъ презъ 1910 г., поради изстѣпления на турци спрямо българи (убити бѣха 9 души българи всрѣдъ чаршията), като посети българското централно училище и видѣ голѣмото и удобно училищно помѣщение, училищнитѣ помагала, кабинетитѣ и броя на ученицитѣ и учителитѣ, съ брутална откровеностъ ми каза следното: „Такива могатъ да бждатъ резултатитѣ на учебното дѣло на единъ народъ, когато той има съзнанието да бжде просвѣтенъ. На това съзнание се дължи всичко това, което азъ виждамъ тукъ. Нашата държава строи хубави училища, обзавежда ги, назначава и издържа учители съ срѣдства на държавния ни бюджетъ, но училищата ни сж праздни и сжществуватъ само за показъ. Тѣ сж пусти и работата въ тѣхъ е вяла, защото народътъ ни не е ученлюбивъ и защото

у турския учител липсва народностенъ и педагогиченъ пламъкъ. Като виждамъ това, чистосърдечно ви заявявамъ, господине директоре, че ние, младотурцитъ, ще вземемъ всички мѣрки да задържимъ вашия напредъкъ, докато нашиятъ народъ ви достигне въ просвѣтно отношение“. Тогава българитъ въ Македония разполагаха съ повече отъ 1400 първоначални училища, 100 прогимназии и 10 срѣдни учебни заведения, съ повече отъ 2000 учители и надъ 80,000 ученици отъ двата пола. Прилепъ тогава имаше петъ първоначални училища, две прогимназии, едно рѣководѣлно и едно килимарско училище, повече отъ 2200 ученици и 43-ма учителски персоналъ, плащанъ, освенъ директора, отъ църковната каса.

1885 г. донесе на македонскитъ българи новъ неприятелъ — сръбската пропаганда. Следъ като Австрия въ 1878 г. окупира Босна и Херцеговина, за да се доближи по-близо до Солунъ и да се настани на бѣломорския брѣгъ, австрийскитъ държавници насочиха погледитъ на сърбитъ къмъ Македония. И докато до 1885 г. сърбитъ се отнасяха съчувствено къмъ възродителното движение на македонскитъ българи, оттогава почнаха да пишатъ и твърдятъ, че македонскитъ славяни били и се казвали сърби, но турското правителство, поради страхъ отъ Сърбия, почнало да ги именува българи. А когато се видѣ, че този твърдение е несериозно, сръбски учени (Ст. Новаковичъ, Цвиничъ и др.) създадоха нова теория, споредъ която македонскитъ славяни сж съ неустановено народностно съзнание, че Българската екзархия е, която имъ насадила българско съзнание. Сърбитъ се запретнаха да създадатъ сърби въ Македония. На първо време сръбското правителство, съ съгласието на турското, откри сръбски търговски агентства въ градоветъ

Скопие, Битоля и Солунъ и съ подкрепата на Цариградската гръцка патриаршия почна да открива сръбски училища и пансиони въ нѣкои македонски градове и села, гдето имаше още българи патриаршисти—гърчеещи се. Издръжката на тия пансиони и училища бѣ поело сръбското правителство. А за

Д-ръ Христо Татарчевъ

да има въ тия училища и пансионери-ученици, сръбитѣ подкупваха и плащаха месечна заплата на слабохарактерни и алчни македонски българи—гъркомани, децата на които се приемаха безплатно въ пансионитѣ. Въпрѣки лудо прѣсканитѣ материални сръдства, сръбскитѣ училища въ малкото селища въ Южна, Сръдна и Западна Македония останаха само съ назначенитѣ учители и съ праздни помѣщения.

Поведението на турското правителство спрямо възродителното движение на македонскитѣ българи и упражняваниятъ физически и духовенъ тероръ върху тѣхъ отстрана на турскитѣ бейове и администра-

тивната властъ, заставиха видни македонски интелектуалци да се замислятъ върху създаденото положение на народното дѣло въ Македония и да взематъ всички мѣрки за самозащита на българщината. На 23. X. 1893 г. Иванъ х. Николовъ отъ Кукушъ, д-ръ Христо Татарчевъ отъ Ресенъ, Дамянъ Груевъ отъ с. Смилево, Битолско, Петъръ п. Арсовъ отъ с. Богомилъ, Велешко, Андонъ Димитровъ отъ с. Айватово, Солунско и Христо Батанджиевъ отъ Гумендже се събраха въ квартирата на последния и туриха основитѣ на Вътрешната македонска революционна организация (В. М. Р. О.). Политическото имъ върую бѣ: **извоюване автономия на Македония** въ нейнитѣ географски граници. Сжщитѣ лица образуваха централния комитетъ (Ц. К.) на организацията. Отъ 1893 г. освободителното движение въ Македония добива по-опредѣленъ видъ — обособява се като самостоятелно политико-революционно движение съ ясно опредѣлена политическа цель и възприети революционни сръдства и методъ.

Възприемането и провъзгласяването на автономния лозунгъ отъ македонскитѣ революционери не е било сепаративно националъ-политическо течение или класово, както нѣкои български сръди го окачествяватъ. То бѣ продължение на старото предосвободително движение, обективно обмислено и облѣчено въ политическа формула, която преследваше следното: 1) Приложение на чл. 23 отъ Берлинския договоръ, който задължаваше Турция да въведе реформи за самоуправление въ Македония, подобно на тия, които се предвиждаха за островъ Критъ и Армения. 2) Подканване Великитѣ сили и Турция, които съ подписа на тѣхнитѣ представители се бѣха задължили да сътрудничатъ за изработването на тия реформи и да бдятъ за приложението имъ, да сторятъ това по-скоро. 3) Да се ограничи и премахне

пропагандата на сръбските и гръцки агенти. 4) Македония, като центъръ на полуострова и като цѣлостна географска единица, влизаща изцѣло въ състава на турската държава, има всички условия за **самоопредѣляне**. Тия бѣха съображенията на основате-

Даме Груевъ

литѣ на В. М. Р. О., когато туриха основитѣ на революционната организация и формулираха горния лозунгъ. Трѣбва да се подчертае, че при тая си форма македонскиятъ въпросъ въ основата си и отъ сега остава да бжде предимно български въпросъ. Основателитѣ на македонското освободително движение сж българи отъ всички краища на Македония. Въ организацията влизаха само българи отъ македонската интелиген-

ция, еснафството, търговците и селячеството. Организацията се основа като самозащитно освободително сръдство за македонските българи. Така само погледнато, може да се обясни популярността на македонското освободително движение всрѣдъ интелигенцията и гражданството въ Княжеството. Широкитѣ народни маси въ Македония и Княжеството по вътрешенъ усѣтъ схващаха смисъла на тая политическа формула и съдействуваха на В. М. Р. О., докато държавниците на Гърция и Сърбия бѣха противъ македонското освободително движение и му прѣчеха.

На следната 1894 г. въ Княжеството почнаха да се основаватъ политически легални организации, около които се групираха и организираха емигрантитѣ македонци. Презъ 1895 г. тия организации се обединиха въ една организация подъ име **Върховенъ Македоно-Одрински комитетъ**, за председател на който бѣ избранъ Трайко Китанчевъ. Задачата на този комитетъ е била да подпомага В. М. Р. О. морално и материално. Връзката между дветѣ организации е легнала върху задграничното представителство на В. М. Р. О., пръвъ задграниченъ представител на което бѣ Гьорче Петровъ. Поради вълненията въ Армения, обаче, скоро Върховниятъ комитетъ предприе четническо нападение въ Доспатско и Мелнишко, безъ да постигне очакванитѣ резултати, т. е. да се заговори за реформи въ Македония. Но превзимането на гр. Мелникъ отъ четата на Борисъ Сарафовъ повдигна духа на македонскитѣ българи, които виждаха въ тая първа въоръжена акция противъ Турция бждещата въоръжена помощ, която съ право очакваха тѣ отъ свободнитѣ свои братя въ Княжеството и която имъ се даде презъ Балканската и Свѣтовната война.

Първитъ петъ години отъ основаването на В. М. Р. О. минаха въ апостолствуване, въ организиране на будното българско население. Издаваниятъ въ „България вестникъ „Право“, писанъ въ патрио-

Гоце Дѣлчевъ

тиченъ духъ, се разнасяше въ Македония тайно. По сѣщия начинъ се разпространяваха съчиненията на Захари Стояновъ, Христо Ботевъ, Любенъ Каравеловъ и много други брошури и пѣснопойки съ патриотично и революционно съдържание, както и литографирани и редактирани въ Македония революционни листове. Презъ 1897 г. Гоце Дѣлчевъ изпрати отъ София литографска машина, а по личното нареждане на Дамянъ Груевъ тя бѣ пренесена отъ

Бошнакъ ханъ въ Солунъ въ квартирата му и въ една таванска стая литографираше в. „Бунтовникъ“. Такива литографирани листове се издаваха въ Битоля и Скопие. Въ Одринъ презъ 1906 г. излизаше в. „Борба“. Въ този буренъ периодъ се основаха отъ ученицитѣ революционни кръжоци въ всички сръдни училища. Организацията се пазѣше въ голѣма тайна, като всѣки посветенъ членъ даваше клетва, че упорито и свето ще работи за нея. За посрѣщане революционнитѣ разходи всѣки членъ внасяше месечна или годишна вноска. Частъ отъ тѣзи пари се внасяха въ Централния комитетъ за покриване разходите му. Гр. Кукушъ внесе първа вноска отъ 300 турски златни лири. Организиранитѣ лица въ всѣко селище образуваха мѣстенъ или градски комитетъ съ свой ръководителъ, който се избираше отъ десетаритѣ. Измежду най-сръчнитѣ членове всѣки комитетъ си избираше **терористи**, които обезвредяваха противниците на организацията, отъ каквато народност и да бѣха тѣ. Начело на всѣка околия стоеше **околийски комитетъ**, а тия бѣха подчинени и на **окръжнитѣ комитети**. Висшата административна властъ на революционната организация представляваше **централниятъ комитетъ**, съ седалище Солунъ, гдето се стичаха търговци отъ цѣла Македония и гдето се намираше елитътъ на македонската интелигенция. Централниятъ комитетъ се избираше въ конгреси отъ представители на окръжнитѣ комитети. Цѣлата македонска земя бѣше раздѣлена на петъ **революционни окръжи**: Солунски, Битолски, Скопски, Струмишки и Сѣрски. Къмъ тѣхъ се прибави и Одринскиятъ окръгъ. Цариградъ отъ своя страна представляваше отдѣленъ комитетъ, подчиненъ на право на Ц. К. Сношенията на Ц. К. съ окръжнитѣ и околийски комитети ставаше чрезъ **куриери**, които разнасяха пощата на комитета. Писмата се пи-

шеха съ симпатично мастило и съ шифъръ, а градоветъ, както и лицата, имаха свои псевдоними (Солунъ се именуваше Св. Гора). Куриеритъ, освенъ пощата, пренасяха и нелегална литература и оръжие.

Ресенската чета на войводата Славейко Арсовъ

Първиятъ конгресъ — сбирка на В. М. Р. О. се състоя презъ 1896 г., а вториятъ на 6. VIII. 1898 г. въ Солунъ*). Въ конгреса отъ 1898 г. се изтъкнало, че всички нелегални групи, които се образували отъ изложилитъ се предъ турскитъ власти

*) Твърдението на нѣкои, че сбирката въ Ресенъ презъ 1894 г., по случай освещаването на новопостроената църква, представлява първиятъ конгресъ на В. М. Р. О., е пресилено. Тукъ бѣха се събрали поканени — посветени и непосветени, между които станала само размѣна на мисли.

терористи, сж тежестъ за мѣстнитѣ комитети и пакостни за революционното движение. Само четата на Михаилъ Попето, която презъ 1897 г. действувала въ Енидже-Варварско и Кукушко, е била за примѣръ на истинска освободителна дейность. Взело се решение да се търсятъ чрезъ Върховния комитетъ подготвени и подходящи нелегални ръководители — **войводи**, които да водятъ нелегалната въоръжена сила на организацията, да организиратъ селското население, както и да унищожаватъ противникитѣ на революционната организация. Така се тури начало на **четнишкия институтъ**, който издигна мощъта и авторитета на организацията, която вече разполагаше съ своя администрация, поща, сѣдилища и войска — и която на 20 юлий 1903 г. на Илинденъ провъзгласи въ Македония повсемѣстно възстание.

Илинденското възстание съ своя замахъ и възвишенъ духъ на творцитѣ му, съ масовото участие на организираното население въ Югозападна Македония, съ продължителността на неравната борба, представлява златна страница въ македонското освободително движение. Прибързаното насрочване на Илинденското възстание бѣ обосновано отъ вътрешни и външни причини. Мелнишкото четнишко нападение отъ 1895 година отвори очитѣ на турското правителство, което чрезъ своитѣ органи почна да се взира въ живота и дейността на българитѣ. Две години следъ това нападение стана Винишката афера (1897 год.), когато най-дейнитѣ и най-буднитѣ граждани и селяни отъ Скопския революционенъ окръгъ бѣха хвърлени въ затворитѣ. Мнозина отъ тѣхъ бѣха изпратени на заточение въ Мала Азия и въ Африка. Аферитѣ зачестиха и въ другитѣ революционни окръзи. Най-крупни и съ лоши последици за организацията бѣха Баландовската (1899 г.), Тиквешката, Енидже-Вар-

дарската (1900 г.), Баялската и Солунската (1901 г.). Презъ последната бѣха заловени и членовѣтъ на Ц. комитетъ на В. М. Р. О., осждени и изпратени на заточение. Презъ 1900 г. и 1903 г. — до обявяването на Илинденското възстание, турскитѣ гарнизони, настанени въ по-важни стратегически мѣста и селища, предизвикваха сражения съ четниците въ

Тиквешката чета на войводата Петъръ Юруковъ

всички революционни окрѣзи. Турскиятъ натискъ бѣше най-силенъ въ Югозападна Македония, та Битолскиятъ окрѣгъ презъ 1903 г. неудържимо желаше да премѣри силитѣ си съ турскитѣ войски. Отъ друга страна атентатитѣ на нѣкои анархистически групи предизвикаха турското правителство противъ мирното население отъ другитѣ окрѣзи. Колкото героични и да бѣха тия атентати, въ сжщностъ тѣ бѣха пакостни на революционното освободително движение,

защото даваха поводъ на турската полиция за масови арести, отблъскваха общественото мнение въ Европа и отдалечаваха вмѣшателството на Великитѣ сили въ вътрешнитѣ работи на Турция. Външнитѣ причини се състояха въ противоречивитѣ политико-стопански интереси на нѣкои Велики сили въ Турция. Най-прѣко заинтересувани бѣха Русия и Австро-Унгария, задъ които стояха Англия и Франция, които нагласяваха политиката си противъ македонското освободително движение. По-непосрѣдствена външна причина за обявяване на Илинденското възстание презъ 1903 г. бѣше голѣмото четническо нападение въ Горно-Джумайско презъ есента на 1902 г. Това нападение и възстанието на населението въ Горно-Джумайско подтикна турското правителство къмъ идеята да унищожи В. М. Р. О. Въоръженитѣ стълкновения между турската войска и въоръженитѣ сили на организацията вече зачестиха твърде много. Въ тия стълкновения падаха убити ценни сили на организацията, като Марко Ивановъ—Лерински, Тома Давидовъ и др. бойни инструктори. Тѣзи сж причинитѣ, които заставиха делегатитѣ на Солунския конгресъ, заседаващи на 1—4 януарий 1903 г. въ помѣщението на мжжката гимназия, да взематъ решение да се обяви повсемѣстно възстание въ Битолския революционенъ окржгъ, а въ другитѣ окржзи, поради липса на оръжие, то се изрази въ четнически нападения. Дата се предостави да опредѣли щаба на въоръженитѣ сили на организацията, който се състоеше отъ Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Анастасъ Лозанчевъ*).

*) Подробности по Илинденското възстание гледай въ книгата на Христо Силяновъ, Освободителнитѣ борби на Македония, т. I.

Но Горно-Джумайското възстание има и своята положителна страна. То предизвика намѣсата на Русия и Австрия въ вътрешнитѣ работи на Турция. Презъ м. октомврий 1902 год. руското правителство натовари своя цариградски представителъ

Борисъ Сарафовъ

да изтъкне предъ Високата порта, че е необходимо да се въведатъ реформи въ Македония. Султанътъ, върнѣнъ на своята политика, на 12. XII. 1902 год. издаде „ираде“, което бѣше само обещания за реформи. Сжщественото въ това „ираде“ бѣше, че се назначаваше главенъ инспекторъ, който да проучи положението въ Македония и изработи проекторепформи, които, като бждатъ одобрени отъ обра-

зуваната за същата целъ четиричленна комисия при Високата порта, да ги прилага въ Македония. Същевременно Русия и Австрия предписаха на своитѣ представители въ Цариградъ Зиновиевъ и баронъ Колисъ да съставятъ подробенъ проектъ, който на 4. II. 1903 год. официално бѣ представенъ за одобрение на Великитѣ сили, подписали Берлинския договоръ. Отъ този проектъ Високата порта възприе и приложи само нѣколко точки, а именно: на християнското население се предоставя свободата само да си назначава полски пазачи (пждари). Тази реформа е известна подъ името **пждарска**. За главенъ инспекторъ на Македония, султанъ Абдулъ Хамидъ назначи Йеменския валия Хюсеинъ Хилми паша, който схващаше назначението си не да усмири страната чрезъ реформи въ администрацията, полицията и сѣда, а да унищожи всички елементи, които смѣташе опасни за държавата. А такива, споредъ неговитѣ реакционни схващания, бѣха македонскитѣ българи.

Жестокоститѣ, съ които бѣше потушено Илинденското въстание, възбудиха общественото европейско мнение, което бѣше подготвено отъ арменскитѣ кланета презъ 1894—1896 год. Рускиятъ министъръ на външнитѣ работи графъ Ламздорфъ направи постѣпки предъ Високата порта за действителни реформи, а английското правителство предложи да се назначи въ Македония генералъ-губернаторъ християнинъ. Русия и Австрия отъ своя страна взеха почина за реформи въ Македония. При срещата на графъ Ламездорфъ съ графъ Голуховски въ Мюрщекъ се изработиха тъй нареченитѣ **Мюрщергски реформи**. Въ тѣхъ се предвиждаше назначаването на двама цивилни агенти (единъ русинъ и единъ австриецъ), като съветници на главния инспекторъ Хилми паша, както и единъ генералъ

(италианецъ) за главенъ преорганизаторъ на жандармерията въ Македония. За помощници на последния се предвиждаха по единъ офицеръ отъ другитъ Велики сили. Реформитъ бѣха представени на Високата порта, а районитъ се разпредѣлиха както следва: англичанитъ и французитъ заеха Сърския окръгъ, руситъ — Солунския, италианцитъ — Битолския, а австрийцитъ — Скопския. За началникъ

Четата на войводата дяконъ Евстатий

на жандармерията бѣше назначенъ генералъ ди Джорджисъ, а за цивилни агенти — Димерикъ (русинъ) и фонъ Мюлеръ (австриецъ). Въ така разпредѣленитъ райони работата на жандармерийскитъ инструктори почна съ нови и сериозни прѣчки. Турското правителство и сега продължаваше да плаща нередовно мизерната заплата на жандармерийскитъ чиновници, поради което тѣ продължаваха да бж-

датъ подкупни, мудни и лениви въ работата си. За да се обезпечи издръжката на жандармерията, Великитѣ сили предложиха на Портата приходитѣ отъ македонската област да останатъ за покриване на разходитѣ. По такъвъ начинъ се постави въпросътъ за **финансовото обособяване** на Македония. Портата не се съгласяваше дълго и отстъпи, когато на 26. XI. 1905 г. 10 морски въоръжени параходи на Великитѣ сили се явиха предъ о. Митилинъ, заеха митницата и пощата, а на 5. XII. с. г. заеха и о. Лемносъ. На 16 с. м. Портата се съгласи да приеме предложението на Великитѣ сили и се учреди **финансова комисия**. По такъвъ начинъ **Македония финансово се обособи**.

Но и следъ тази акция на Великитѣ сили въ Македония положението не вървѣше къмъ подобрене. Преди всичко двамата цивилни агенти, макаръ и добри познавачи на близокоизточнитѣ въпроси, поради съперничеството на правителствата имъ на Балканитѣ и поради избухването на войната между Русия и Япония, се показаха твърде мудни въ работата си и Хилми паша „бѣше ги турилъ въ джоба си“. Отъ друга страна, Хилми паша, вѣренъ на своитѣ консервативни разбирания, продължаваше да прокарва въ цѣлата македонска земя реакционната политика на турското правителство. Така въ Южна и Северозападна Македония, за да унищожи революционната организация и да разнебити българския народъ, той повика на помощъ гръцкитѣ андартски банди и сръбскитѣ четници, които явно подпомагаше. Отъ 1905 год. се започнаха нападения върху набелязани лица и върху цѣли български селища. Въ Солунъ гръцки въоръжени лица убиха Г. х. Мишевъ, попъ Стаматъ, румънския училищенъ инспекторъ Дука и др.; въ Гумендже турски войници изгориха цѣлъ кварталъ отъ града,

а гръцки андарты убиха Яно Тенинъ и три малки деца, стреляха върху х. Тано Зариновъ и др. лица, изгориха две мелници, за да всъятъ страхъ въ градското и селското население. Въ Костурско и Леринско ставаше сжщото, като бидоха изгорѣни цѣли села. Въ Северна Македония сръбскитѣ четници, подпомагани отъ турската войска и жандар-

Четата на войводата Никола Дечевъ

мерия, насила се настаняваха въ Кумановско, Паланечко, Порѣчието и Азотъ. Дамянъ Груевъ, останалъ въ Македония следъ възстанието, обходи Битолския, Солунския и Скопския окръгъ и стегна въоръженитѣ сили на организацията. Но организацията трѣбваше да води борба на три фронта — противъ турци, гръцки андарты и сръбски четници. Епични ще останатъ борбитѣ на войводата Апостолъ Петковъ въ Енидже-Вардарското езеро, както

и боеветъ въ Азотъ и на Ножа отъ сборни български чети. Положението бѣ натегнато до такава степенъ, че държавнитѣ глави на Русия и Англия презъ юлий 1908 год. се срещнаха въ Ревалъ и решиха политическото обособяване на Македония, т. е. да ѝ се даде автономно управление, за каквото се борѣше и организацията. Чрезъ страдания и кръвъ, чрезъ борба и несмѣтни жертви, революционната организация предизвика намѣсата на Великитѣ сили и стигна до формалното извоюване на автономно управление. Но това събитие бѣ послѣдвано отъ революцията на младотурцитѣ.

Реформаторскитѣ стремежи на Митхадъ паша и неговитѣ предшественици за заздравяването на турската империя, намѣриха последователи всрѣдъ турската интелигенция и главно всрѣдъ офицерството. То виждаше, че държавното управление е гнило и че турската държава стремглаво върви къмъ пълно разложение. Тая интелигенция се организира и групира около младотурския комитетъ „Обединение и напредѣкъ“. Тя се показва твърде дейна следъ Илинденското възстание и провеждането на реформитѣ въ Македония. Нѣколко дни следъ Ревалската среща на двамата императори, Ниязи бей, начело на единъ полкъ турска войска, се оттегли въ планинитѣ около Ресенъ и се объяви за нелегаленъ. На 7. VII. 1908 г. бѣ убитъ отъ младотурци дивизионниятъ началникъ въ Битоля генералъ Шемзи паша. Ниязи бей бѣ последванъ отъ други офицери и чиновници.

Една отъ първитѣ грижи на водачитѣ на младотурския комитетъ бѣше да привлѣкатъ християнското население на Македония. Съ една прокламация на български езикъ Ниязи бей се обърна къмъ българското население въ Битолския санджакъ, въ която се казваше, че младотурското движение има

за целъ да подобри сѣдбата на християнитѣ, че животътъ, имотътъ и правата имъ ще бждатъ зачитани и покровителствувани. Четитѣ трѣбва да се въздържатъ отъ всѣкакво нападение подѣ страхъ на тежкитѣ наказания надъ селското население. Членоветѣ на централния комитетъ на В. М. Р. О. преустановиха своята дейность, като следъ провъзгласяването на хуриета (10. VII. 1908 г.), въоръженитѣ

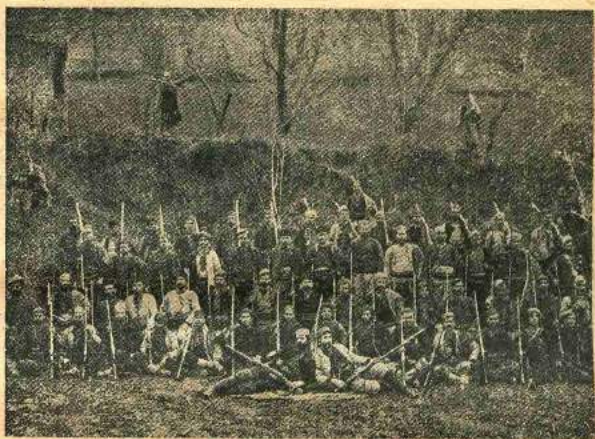
Гевгелийската чета на войводата Аргиръ Манасиевъ

сили на организацията слѣзоха отъ горитѣ и се представиха на новата властъ. Следъ хуриета европейскитѣ жандармерийски инструктори престанаха да бждатъ застъпници на реформената акция на Великитѣ сили. Българитѣ почнаха да се групиратъ около своята легална организация—**конституционни клубове**, чрезъ които се отстояваха църковно-училищни и политически права.

Не се мина, обаче, много време отъ обявяването на младотурския превратъ, българитѣ се разочароваха отъ новата властъ и се убедиха, че младотурцитѣ сж подобни на авторитѣ на Хатишерифа (1839 г.), Хатихумаюна (1856 г.) и Митхадъ-пашовата конституция (1876 г.). Отношенията на младотурцитѣ къмъ българитѣ останаха сжщитѣ, както преди обявяването на хуриета. Младотурцитѣ почнаха да преследватъ бившитѣ ржководители на революционната организация; разтуриха конституционнитѣ клубове; пристжпиха къмъ обезоржжаване на българското население въ Македония. Обезоржжаването се проведе съ голѣми жестокости. Младотурцитѣ почнаха да посѣгатъ върху църковно-училищнитѣ права на българитѣ. Организацията бѣ принудена да възобнови своята дейность, а правителствата на България, Сърбия, Черна гора и Гърция се замислиха за сждбата на своитѣ сънародници въ турската империя.

Въ началото на 1912 г. тѣ сключиха Балканския съюзъ, по силата на който, следъ прогонването на турцитѣ въ Мала Азия, всѣка съюзна държава да присѣдини къмъ държавата си съответна поробена областъ, съ огледъ на етническия обликъ на населението ѝ. Македония бѣ призната отъ съюзниците за предимно българска областъ, която да бжде присѣдинена къмъ България. Сърбитѣ оспорваха отъ нея само петъ северо-македонски околии (Паланечка, Кумановска, Тетовска, Скопска и Гостиварска), за политическата принадлежность на които трѣбваше да се произнесе като арбитъръ рускиятъ императоръ. По такъвъ начинъ разрешението на македонския въпросъ се пое отъ правителствата на съюзенитѣ балкански държави. Презъ м. октомврий 1912 г. се обяви Балканската война. Четитѣ на В.М.Р.О. като авангардни бойни

части подпомагаха сръбските и гръцки войски, а съ българските войски срещу турците въ Тракия действуваше цѣлото Македоно-Одринско опълчение. Тежестта на военните действия противъ Турция бѣ изнесена отъ българската армия. Всички македонски българи вѣрваха, че се туря край на вѣковното робство и че Македония ще бѣде освобо-

Кукушката чета на войводите Гоце и Павле млади

дена и присъединена къмъ майката-отечество. Известенъ е краятъ на Балканския съюзъ. Поради нежеланието на сърбите и гръците да отстъпятъ на България окупираните земи отъ Македония, се обяви Междусъюзническата война. България бѣ нападната едновременно отъ войските на Сърбия, Гърция, Ромъния и Турция и после ѝ предложиха мирни преговори. Въ Букурещъ (1913 г.) на България бѣ наложенъ миръ, по силата на който Ма-

кедония бѣ разпокъсана отъ Сърбия и Гърция. Една година следъ Букурешкия миръ се почна Свѣтовната война, въ която България взе страната на Германия и Австро-Унгария и, съгласно Парижкитѣ мирни договори отъ 1919 г., Силитѣ победителки узакониха съ Ньойския миренъ договоръ дѣлежа на Македония, като отъ България бѣха отнети стари територии: Добруджа и Западнитѣ покрайнини.

Първата грижа на правителствата на Сърбия и Гърция бѣше да се обезбългарятъ присвоенитѣ македонски земи. Закрити бѣха всички български черкви и училища. Бѣха промѣнени българскитѣ надписи по иконитѣ, черковнитѣ стени и по надгробнитѣ кръстове. Българското окончание „овъ“ се замѣни съ гръцкото „осъ“ или сръбското „ичъ“. Българскитѣ книги бѣха забранени подъ страхъ на строги наказания. Отъ голѣмитѣ земевладѣлци земитѣ се разграбваха и се даваха на дошли отъ Мала Азия гърци или доведени отъ Босна и Черна Гора сърби. Така се почна колонизацията и моралниятъ и физически гнетъ, за да се дойде до **„добро-волното изселване“** на българитѣ отъ родната имъ земя. Наредъ съ колонизаторската си политика, правителствата на Сърбия и Гърция пребѣгнаха къмъ материалното изнемоощаване на останалитѣ въ родината си българи, като чрезъ държавенъ монополъ имъ взимаха земеделскитѣ произведения на нищожни цени.

Неблагоприятнитѣ за българския народъ резултати отъ Междусъюзническата и Свѣтовната война, както и лошото управление на новитѣ владѣтели, не хвърлиха въ отчаяние македонскитѣ българи. Още презъ м. декемврий 1913 г. Христо Матовъ и Тодоръ Александровъ уведомиха своитѣ другари по идея и оржие, че В. М. Р. О. възобно-

вява своята дейностъ въ цѣлата македонска земя съ новъ лозунгъ — „Свободна, независима Македония“. Съ това македонскиятъ въпросъ встѣпи въ втория си периодъ. Съ новия лозунгъ македонскитъ революционери целѣха освобождаването на Македония въ географскитъ ѝ граници. Тоя лозунгъ не се хареса на сърбитъ, ромънитъ и гърцитъ, които бѣха заграбили чужда земя. Последнитъ, подкрепени

Костурската чета на войводата Пандо Сидовъ

отъ великитъ си съюзници, съюзени съ турцитъ, образуваха Балканското споразумение и смѣтаха, че македонскиятъ въпросъ е разрешенъ окончателно.

Съ образуването на Балканското споразумение и съ измислянето на опредѣлението „нападатель“, България бѣ поставена въ извънредно тежко положение. Българскитъ правителства бѣха принудени да водятъ политика за запазване границитъ на България; а всрѣдъ обществото се ширѣше сръб-

ската легенда, че Македония е страна на „голи чукари“, които, заради добросъседство, могат да бждат изоставени и опростени на Сърбия. Македонското национално съзнание, обаче, стоеше като буденъ стражъ.

Въпрѣки грубитѣ мѣрки на сръбското и гръцкото правителство, македонското освободително движение не можа да бжде задушено. Македонска-

Градъ Неврокопъ

та емиграция въ България и Америка продължаваше да се интересува и да работи за освобождението на Македония чрезъ изложения, статии и лични срещи съ европейски учени и журналисти, и да изтъква предъ тѣхъ необходимостта отъ справедливото разрешение на македонския проблемъ. Отъ друга страна поробенитѣ българи въ Македония подъ гръцка и сръбска власт продължаваха да

проявяватъ своето национално съзнание. Най-силно доказателство за това служи скопскиятъ студентски процесъ и бунтоветъ на учащитъ се въ Македония. Поробеното българско население изпращаше и делегации до Обществото на народитъ, които въ специални изложения излагаха ада въ Македония. Борбата продължи, докато настъпи благоприятниятъ политически моментъ, когато храбритъ войски на Третия Райхъ на 6. IV. 1941 г. навлѣзоха въ Македония и разкъсаха наложенитъ ѝ въ Ньойи тежки вериги. Съ постепенното пѣкъ окупиране на освободената македонска земя отъ българскитъ войски македонскиятъ въпросъ се постави на разрешение така, както го бѣ разрешилъ преди 63 години Царьтъ-Освободителъ съ Санъ-Стефанския миренъ договоръ. Избликътъ пѣкъ на чувствата и непринудената радостъ, съ които македонското население посрещна и отъ неосвободенитъ покрайнини очаква да посрещне българскитъ окупационни войски и административнитъ и духовни власти, показватъ най-ясно сжщината на македонския въпросъ, а именно, че той презъ вѣковетъ е билъ винаги български въпросъ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Духъ и месианство на Македония

Превратноститѣ въ историческия животъ на народитѣ и тѣхнитѣ държави сж явления обикновени и се обуславятъ отъ географското положение на страната имъ, както и отъ вътрешни неуредици, които се използватъ отъ близки и далечни народи. Неизмѣненъ, обаче, остава духътъ на народа, който, оформенъ отъ физическитѣ условия на страната и легналъ здраво въ битовия, духовния и стопанския животъ, минава отъ поколѣние на поколѣние.

Македония, като частъ отъ цѣлокупната българска земя, заема срѣдището на Балканския полуостровъ и се намира на пѣтя, минаващъ отъ Източна и Срѣдна Европа за Бѣло и Срѣдиземно море, къмъ старитѣ континенти—Азия и Африка. Поради това, презъ нея открай време сж минавали разни народи, нѣкои отъ които ѝ сж налагали политическото си владичество за повече или за по-малко време. Славянобългарското население въ Македония въ продължение на вѣкове се е намирало още и подъ ударитѣ на три инородни съседи—гърци, сърби и албанци, които винаги сж искали да завладѣятъ богатата му земя. Поради това, това население е било въ постоянна борба съ тия свои съседи.

Следъ като славянобългаритѣ се настанили здраво въ Македония, тукъ се сблъскали две култури: елинската и славянобългарската. Предимството на първата било, че тя имала задъ себе си хилядолѣ-

тенъ животъ, достигнала била своето съвършенство, поради което служела за образецъ на другитѣ народи. Но тя се е носѣла отъ малоброенъ народъ, при това, духовно вече изхабенъ, та не е прѣчела на гърцитѣ да бждатъ жестоки и коварни. Ослѣпяването на 15,000 Самуилови войници по заповѣдъ на Василий II Българоубица, извършенитѣ кланета въ Южна и Източна Македония преди и

Кичевската чета на войводата Грифонъ

следъ 1913 год., както и проявенитѣ жестокости отъ гърцитѣ срещу българитѣ следъ Ньойския миренъ договоръ, сж факти, които говорятъ за безчовѣчността на гръцкия народъ. При гръцкитѣ нашествия и вършенитѣ отъ тѣхъ жестокости българското население е било принудено да напуска роднитѣ си огнища, да се изселва или да се прибира въ мѣждоустѣпнитѣ планински мѣстности и

да чака благоприятни времена, да се върне отново въ старитѣ си огнища. Славянобългарската култура е била млада, самобитна и току-що оформяваща се. Тя се е носѣла отъ младѣ, трудолюбивѣ, жизнеспособенѣ и по-многоброенѣ народѣ, заселилѣ се масово по обширнитѣ полета, рѣчнитѣ и планински долини и котловини въ срѣдището и източната половина на Балканския полуостровѣ. Споена въ бита на народа, славянобългарската култура упорито се борила съ елинизма и въ продължение на изминатитѣ тринадесетѣ вѣка могла да се запази. Сжщата упоритостъ и жилавостъ проявява македонскиятъ българинѣ въ борбата си съ новодошлия завоевателъ — османскитѣ турци, които на пазаря и чаршията говорятъ български езикѣ. Елинизмътъ, приспособилъ се къмъ новата политическа властъ, и презъ турския режимъ прави нови пристѣпи срещу славянобългарската култура. Най-първо тоя вѣковенѣ врагъ унищожава Търновската патриаршия, а презъ XVIII вѣкъ и Охридската архиепископия, като обсебва българскитѣ черкви и училища. Но той срѣща силна съпротива въ здравия и непоколебимѣ духъ на българина. Въ тази именно вѣковна борба, която водилъ македонскиятъ българинѣ съ съседи и иноподни властници, се е калилъ и крепилъ борческиятъ му духъ, който представлява българския Прометей. Тоя духъ се проявява, както въ политическиятъ му борби, така и въ стопанския му животъ.

Славянобългарскитѣ племена, настанили се на гжсти маси въ Македония, отъ начало, безъ да притежаватъ държавно-политическа организация, се съюзяватъ и на четири пжти нападатъ крепостъта на елинизма — Солунъ, за да го превзематъ. Славянобългаритѣ не могли да станатъ политически господари на тая крепостъ, но тѣ успѣли да проникнатъ въ нея съ своя езикѣ. Византийскиятъ им-

ператоръ Михаилъ преди да изпрати Кирила и Методия да просвѣщаватъ моравскитѣ и панонскитѣ славяни, подчерталъ предъ тѣхъ, че всички солунчани познавали и говорѣли отлично славянския езикъ. Такова проникване въ Солунъ направи българската култура и презъ втората половина на XIX

Скопската чета на войводата Василъ Стояновъ Аджеларски

вѣкъ, когато презъ турския режимъ въ чаршията, хотелитѣ, ханищата и сѣдилищата се чуваше българската речъ наравно съ турския езикъ. Но яръкъ изразителъ на тоя борчески духъ представлява царъ Самуилъ, който като политикъ се стремѣлъ да обедини всички славянобългари въ Балканския полуостровъ и да прогони византийското влияние отъ България, а като стратегъ се приближавалъ до гения на Александра Велики. Измѣната на военното му щастие при Бѣласица, обаче, предизвикала

преждевременната му смъртъ. Следъ Самуила този духъ се изразилъ въ лицето на Иваца, Войтъха, на Крали Марко, — юначнитѣ подвизи на когото сж възпѣти отъ народа въ пѣсни, крепящи духа на македонскитѣ българи презъ течение на турското робство и вдъхващи му вѣра за по-добра политическа сждба. Скрытъ като жаръ въ гжстата си пепель презъ течение на двойното робство, този духъ се проявява стихийно и съ всичката си мощъ на Илинденъ 1903 година, когато въ продължение на тримесечна неравна борба съ политическия угнетителъ даде на европейската обществена съвѣсть да разбере, че духътъ на Македония не е загиналъ. Този духъ на Илинденъ се изрази въ лицето на Дамянъ Груевъ, Гоце Дѣлчевъ, Борисъ Сарафовъ, Методи Патчевъ, Василъ Чавдаровъ, Георги Сугаревъ, Апостолъ Петковъ, Т. Александровъ и редица други борци за свободата на Македония. Развихри се този духъ и презъ Балканската война, като събра своитѣ синове въ гордитѣ легиони на Македоно-Одринското опълчение, и грабна победата съ пленяването на армията на Яверъ паша и съ отбиването на Шаркьойския десантъ.

Този духъ сияе борчески и победно не само въ въоръженитѣ действия на македонския българинъ при срещитѣ съ политическитѣ му противници, но и въ полето на културата, гдето е неговата стихия. Гоненъ и преследванъ презъ вѣковетѣ — въ историческата паметъ на народа, въ майчиния езикъ, въ черкви и училища, унижаванъ въ домъ, битъ съ камшици и прикладъ въ тъмници и друмища, затварянъ и оковаванъ въ вериги и изпращанъ въ бѣломорски острови, малоазийски и африкански крепости, заради вѣрата му въ вѣчната правда и силната привързаностъ къмъ родната речъ, родния край и родния битъ,—борческиятъ духъ на

македонския българинъ се проявява ярко въ областъта на духовната култура въ лицето на солунскитѣ равноапостоли Кирила и Методия, които сътвориха славянобългарскитѣ писмени знаци; въ лицето на първитѣ български учители-педагози Климента и Наума Охридски, които създадоха безброй ратници

Тодор Александровъ

въ полето на българската книжнина за благото на всички славяни. Този необоримъ духъ тлѣ подъ жаравата на страданията презъ петвѣковното двойно робство и блесна въ историята на отца Паисия Хилендарски, въ творенията на Якимъ Кърчовски, Кирила Пейчиновича, братята Миладинови, Григоръ Пърличевъ, Кузманъ Шапкаревъ; въ пе-

чатното дѣло на Теодосия Синаитски и Кирякъ Държиловичъ, и по-късно, въ буйния стремежъ на македонския българинъ къмъ просвѣта и нравствена възмога, ръководенъ отъ мъдрия екзархъ Йосифъ I. Творчески и самобитно духътъ на Македония се проявява въ родната пѣсенъ и мелодията ѝ, въ архитектурното, живописното и рѣзбарското изкуство на дебърчанина и галичанина, въ кожухарското изкуство на охридчанина и костурчанина, въ металическия издѣлия на прилепчанина и неврокопчанина, въ търговската предприемчивостъ на велешанина и банчанина.

Най-после, творчеството на този духъ се проявява и въ стопанския животъ на македонецъ. Нѣма страна на Балканитѣ, гдето земеделското стопанство да е така разграничено споредъ почвенитѣ и климатическитѣ условия и така усъвършенствувано, безъ каквото и да е научно ръководство, както въ Македония. Въ земитѣ около 41 паралелъ населението отъ Леринъ, Воденъ, Гумендже, Гевгели, Дойранъ, Кукушъ, Пороитѣ и Демиръ-Хисаръ до Драма и оттамъ до Софлу и Фере отъ вѣкове засажда черничеви дръвчета и отглежда копринената буба, която дава милиони килограми пашкули. Тукъ се отглежда лозата, която дава разни видове отборно грозде и доброкачествени вина, прочути и въ странство. По Овче поле, Радовишко, Струмишко и Тиквешко се отглежда макътъ за афиона, а въ Солунско и Сърско — сусамътъ за произвеждане на доброкачественъ шарлаганъ. Развито е и овошарството въ Тетовската, Мъгленската, Паланечката и Прѣспанската котловина, гдето се произвеждатъ доброкачествени и разнообразни овошки — ябълки, круши, сливи, череши, калинки (нарове), смокини и др.

Твърдъ въ своята мжка, упоритъ въ мечтателния си романтизъмъ и трезвения си позитивизъмъ, гордъ въ постиженията и въ обществената си мисълъ, изразилъ своето политическо вѣрую въ гъвкава и неуязвима отъ враговетъ му политическа формула, този духъ въ най-ново време смуцаваше жаднитъ за спокойствие сърдца, тропаше на свѣтовната съвѣсть, молѣше се. Неподкупената човѣшка съвѣсть призна правото му за воленъ животъ, но балканскитъ и европейскитъ държавници въ Ньои разкъсаха живото тѣло на Македония.

Въпрѣки варварскитъ мѣрки на поробителитъ, духътъ на Македония и сега не бѣ сломенъ. Той излчи изъ себе си нови ратници като Тодоръ Александровъ, Иванъ Михайловъ, и нови мжченици като Владо Черноземски и други, които съ дѣлата и подвизитъ си сочеха на свѣта, че Македония е жива, че тя е мжченица, несправедливо и жестоко наказана, че тя е разпната на кръстъ и че въ страданията си тя се просвѣтява и нравствено пречиства, за да дочака тържествения день на своето възкресение.

Наистина, велико е страданието на Македония и велика е тя въ скръбта си, но още по-велика е тя въ мисията си. И ако въ страданията ѝ сияеше нейното безсмъртие, въ мисията ѝ се съзира величието и благоденствието на цѣлокупния български народъ. Чрезъ страданията си презъ вѣковетъ Македония изпълни първата половина на своето месианство, а чрезъ носената отъ своя духъ борба за национална самозащита и свобода поддържаше духа на своитъ сестри. Гласътъ на отца Паисия отекна въ Добруджа въ лицето на Караджата, а въ Тракия — въ лицето на Ботева, Хаджи Димитра, Бенковски. Днесъ тя — вече почти освободена и обединена е съ Добруджа, Мизия, Тракия и Моравско — зажи-

вява свободно въ миренъ трудъ и творчество. Въ тая своя мисия Македония призовава всички българи да следватъ нейния духъ, който ни учи и назидава, че и занапредъ сж потрѣбни трудъ и упоритостъ, разумъ и мъдростъ, любовъ и преданостъ къмъ родъ и родина, за да възсияе надъ цѣлокупната българска земя божата правда, чрезъ която во вѣки да благоденствува цѣлокупниятъ български народъ въ границитѣ, които историческата съдба му е опредѣлила отъ преди тринадесетъ вѣка.

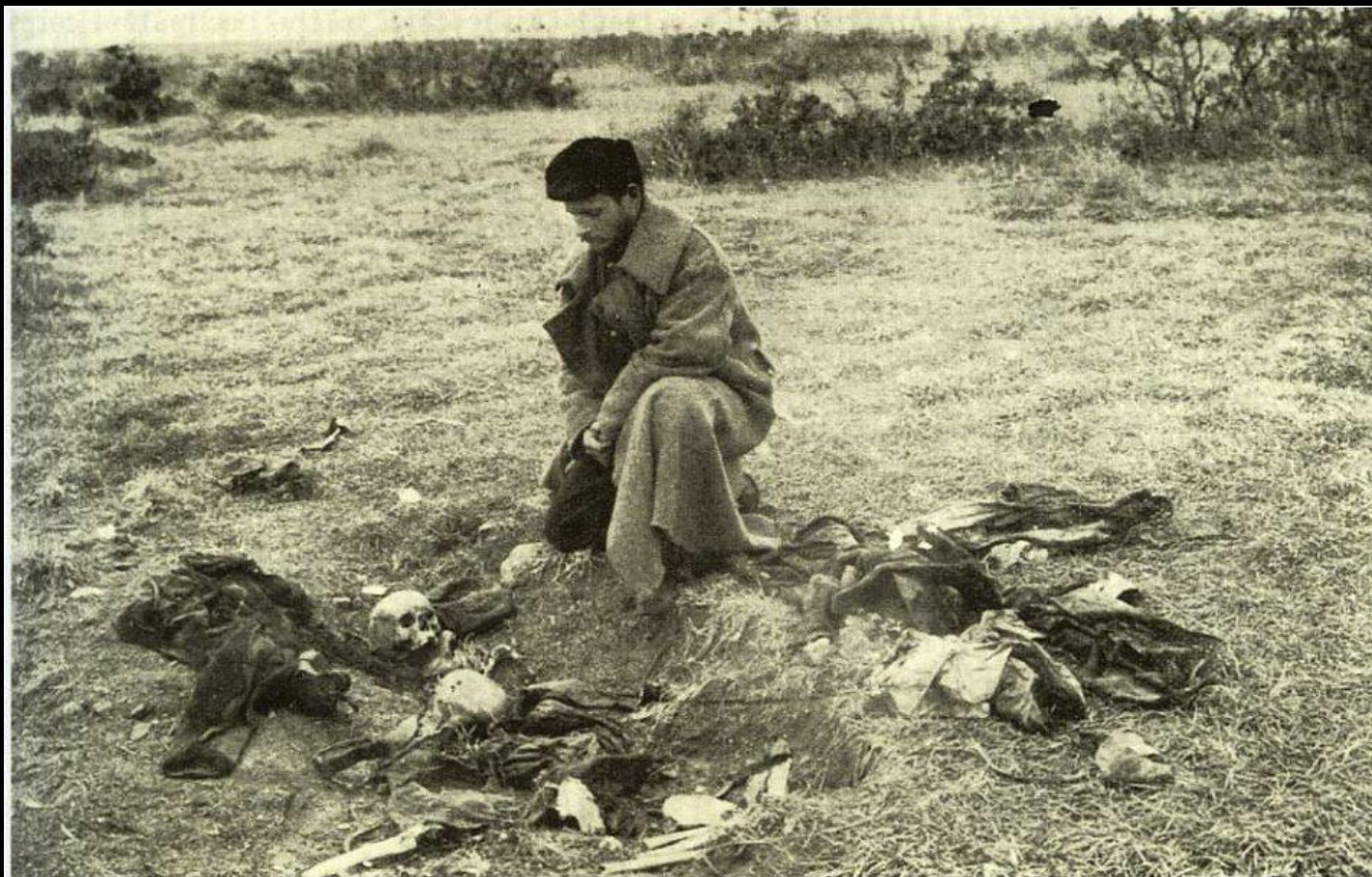
Авторътъ Хр. Шалдевъ като четникъ, участникъ въ Илинденското въстание и постояненъ деятель въ македонското освободително движение отъ 1895 год. насамъ

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres